

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

“Mısır Ahvali”: II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslâmcı Basında Mısır

“Mısır Ahvâli”: Egypt as Depicted in the Islamist Journals during the Second Constitutional Era

Hilal LİVAOĞLU MENGÜÇ*

Öz: Mısır’ın önce 1798’de Fransızlar tarafından, ardından 1882’de İngiltere tarafından işgal edilmesi, Mısır meselesini Osmanlı diplomasisinin temel problemlerinden biri hâline getirmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ve İttihat ve Terakki hükümetlerinin idaresi ile birlikte Osmanlı üst-kimliği altında Türk ve Arap halkları arasındaki ilişkiler yeniden şekillenirken Bâbîali ile Kahire arasındaki ilişkiler de yeni bir biçim kazanmıştır. İngilizlerin Mısır’ı Hilafet için İstanbul’a alternatif bir merkez olarak düşündüğüne yönelik iddialar da ilişkilerin seyrini etkileyen ve kimi zaman gerilimli seyretmesine neden olan unsurlar arasında zikredilmektedir. I. Dünya Savaşı’nın başladığı dönemde Türk kamuoyunun dikkati yeniden Mısır’a yönelmiş, İslâmcı mecmualarda Mısır’ın yakın tarihi ve Osmanlı Devleti için taşıdığı ehemmiyete ilişkin yoğun bir yazım faaliyeti dikkat çekmeye başlamıştır. Bilhassa *Sebilürreşâd/Sırât-ı Müstakim*, *Hikmet*, *Teârûf-i Müslimin* ve *Beyânülhak* mecmuaları Mısır’daki gelişmelerle yakından ilgilenmiş, gerek haberler gerekse makaleler ve yazı dizileri ile Mısır meselesini gündemde tutmaya çalışmışlardır. *Sebilürreşâd*’da Ömer Rıza Doğrul, Tâhirülmevlevî ve Abdülğani Saîd; *Teârûf-i Müslimin*’de Sâmizâde Süreyya Mısır izlenimlerini yerinden aktardıkları yazılarında, İngiltere’nin ilhâkına rağmen Mısır’ın hala Osmanlı Devleti’nin bir parçası olduğu fikrini işlemeye çalışmışlardır. Mecmualarda ayrıca Mısır’ın İslâm medeniyetinde çok önemli ve ayrıcalıklı bir konuma sahip bulunduğu, İngilizlerin Mısır’ı işgal etmekle Müslümanların birliği ve dirliğine de kastetmiş olduğu yorumları yapılmıştır. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı’na gelindiğinde Mısır’ın resmen Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmasıyla, II. Meşrutiyet’in İslâmcı aydınlarının yüzleşmeye çalıştığı bu kriz nispeten nihayete ermiş, Mısır Osmanlı kimliğinden ziyade İslâm birliğinin manevi çatısı altında düşünülmeğe başlamıştır. Bu kanının oluşmasında, Osmanlı Devleti’nin kendi içinde geçirdiği dönüşüm ile Anadolu’da devam eden Kurtuluş Savaşı’nın doğurduğu yeni şartlar da etkili olmuş görünmektedir.

İstanbul basını ile Mısır basınının birbirlerini yakından takip ettikleri II. Meşrutiyet döneminde İslâmcı mecmuaların yazarları Mısır’daki çeşitli basın organlarına yönelik kanaatlerini de okuyucuları ile paylaşmışlardır. Bu meyanda *el-Mukattam* İngiliz çıkarlarına hizmet etmekle, *el-Ehrâm* Mısır’ın meselelerini ele alırken Fransız bakış açısını kullanmakla itham edilirken *el-Livâ* ve *eş-Şa’b* gibi muhafazakâr vatanperver çizgideki gazetelerin İngiliz işgali karşıtı tavrı sıkça övülmüştür. İslâmcı mecmuaların Mısır’da muhafazakâr vatanperver kanadı temsil eden Mustafa Kâmil liderliğindeki Vatançılar

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, hilal.menkuc@istanbul.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-0473-0815

(Hizbül-Vatani) grubuna yaklaşımı da son derece müspet olmuştur. Hatta bu mecmualardaki yazarların Mısır siyasi sahnesinde yer alan bütün aktörler arasında Mustafa Kâmil'e ve Vatancılar'a duydukları sempati ve verdikleri destek çeşitli vesilelerle sık sık dile getirilen bir husus olmuştur. Bununla birlikte partinin Mustafa Kâmil'den sonraki genel başkanı Muhammed Ferid, selefi kadar etkili bir liderlik yapamamakla ne Mısır Hidi-vi'ne ne de İngilizlere karşı etkili bir siyaset geliştirebilmiş olmakla eleştirilmiştir. Zira bu dönemde Mısır'daki milliyetçi eğilimler iki ana fikir etrafında toplanıyordu. Bunlardan Hizbül-Ümme grubu, İngiliz işgaline karşı daha ılımlı olan ve işgalin müzakereler yoluyla ve ancak anayasal monarşi modelinin sağlıklı bir şekilde işlemesi temin edildikten sonra sona ermesi gerektiğini savunuyor, buna karşılık Vatancılar İngiltere'nin Mısır'dan derhal çıkmasını istiyor ve bunun için sert bir söylem benimliyorlardı. I. Dünya Savaşı boyunca Mısır'ın yeniden Osmanlı Devleti topraklarına bağlanacağını düşünen ve İngiltere'ye duydukları antipatiyi her fırsatta açığa vuran İslâmcı yazarlar içinse İngilizler ile müzakere masasına oturmak ve onların Mısır'dan kendi istekleri ile çıkmasını beklemek, hem devletin hem de Mısır halkının çıkarlarına açıkça ihanet etmek demektir. İslâmcı basın bu sebeple Muhammed Ferid'in selefine göre tonu daha yumuşak olan retorikini zafiyet olarak niteleyerek eleştirmiştir.

Mısır'ı İslâmcı mecmuaların gündemine getiren bir başka olay da 1911'de Trablusgarp'ın İtalyan tarafından işgali olmuştur. Bu süreçte Mısır kamuoyunun işgale tepkisi, başlattıkları yardım faaliyetleri ve bu hususta gösterdikleri fedakarlıklar, Osmanlı'nın işgale müdahale noktasındaki faaliyetlerinin Mısır'da nasıl yankı bulduğu gibi hususlar basında ele alınmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında ise Mısır'ın, hem cihat fetvalarının İslâm dünyasındaki etkileri sadedinde hem de İngilizlerin Mısır'ı himayesinin savaşın kaderini nasıl etkileyebileceği minvalinde basının gündemine geldiği görülmektedir. Savaş sona erip yenilgi kabul edildiğinde Mısır'ın da tamamen kaybedilmiş olduğu anlaşılmış, sonraki süreçte Mısır da İstanbul'un siyasi nüfuz alanının dışında kalan öteki İslâm memleketleri gibi manevi anlamda bir İslâm birliği çerçevesinde telakki edilmeye başlamış ve Mısır İslâmcı mecmualarda artık, dünyanın dört bir tarafından Müslüman toplulukların haberlerinin aktarıldığı haber derlemelerinde yer bulmaya başlamıştır. Ana konularını oluşturan yukarıdaki hususlardan hareketle bu çalışma, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilanına kadar İslâmcı basında Mısır'a ilişkin olarak kaleme alınan haber ve makaleleri içerik analizi yöntemiyle inceleyerek İslâmcıların bir taraftan Mısır'daki İngiliz varlığına, diğer taraftan İslâm ile Arap kimliklerinin ötesinde kendisine müstakil bir varlık alanı açmaya başlayan Mısır kimliğine bakış açısını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İkinci Meşrutiyet, basın, II. Meşrutiyet Dönemi, İslâmcılık

Abstract: The Egyptian Question was one of the main problems of Ottoman diplomacy during the 19th century as Egypt had been occupied first by the French in 1798 and then by the British in 1882. While the Turkish-Arab relations were being reshaped under the "Ottoman supra-identity" following the re-proclamation of the Constitution in 1908 and the administration of CUP governments, the relations between Cairo and the Porte were also reshaped. Claims that the British thought of Egypt as an alternative center for the Islamic Caliphate also influenced the course of these relations. At the very beginning of WWI, the attention of the Turkish public was turned back to Egypt, and it was noteworthy that an intense writing activity regarding Egypt's recent history and the significance of the land within the Islamic tradition made its commencement. In particular, the journals such as *Sabil al-Raşād*, *Islām*, *Mahfil*, *Ta'aruf-i Muslimin*, and *Bayān al-hak* have been observed to closely have been interested in the developments in Egypt and

to have tried to stay in tune with the latest news by publishing articles and series about Egyptian political life. Ömer Rıza Doğrul, Tâhir al-Mawlawî and Abd al-Ghanî Saïd in *Sabil al-Raşâd* and Sâmizâda Surayya in *Ta’âruf-i Müslimîn*, depicted their impressions of Egypt in their writings and through these meticulously promoted the thought that Egypt was still a part of the Ottoman sovereignty. Many Islamist journals of the era also advocated the idea that Egypt is a very important part of Islamic culture, commenting that the British had also aimed at ruining the unity and commitment of the universal Muslim body by invading Egypt.

In the years following the Second Constitutional Era, the press organs both in Istanbul and Egypt took a close interest in each other. The authors of the Islamist journals shared their opinions about various media outlets published in Egypt with their audience until the late 1920s when the secular transformation of the young Turkish Republic began to take place. The prominent Egyptian newspaper *al-Muqaṭṭam* was accused of serving British interests and *al-Ahrâm* of approaching Egypt’s affairs from a perspective which traditionally belonged to the French, while the anti-British stance of conservative patriotic newspapers such as *al-Liwâ’* and *al-Şa’b* was highly praised. The Islamist magazines’ approach to *al-Hizb al-Waṭanî* group led by Muṣṭafâ Kâmil, who represented the conservative patriotic wing in Egypt, was also extremely positive. However, Muhammad Farîd, the leader of the group after Muṣṭafâ Kâmil, was criticized for not being able to lead the patriotic sentiments as effectively as his predecessor and of being unable to develop an effective policy against neither the Khedive nor the British.

Egypt was one of the urgent issues of Islamist press once again during the occupation of Tripoli by Italy. Topics discussed were the reaction made by the Egyptians to the occupation, the aid activities they initiated, the efforts they made to show their solidarity, and how the Ottoman efforts of intervening in the occupation resonated in Egypt. During the years of WWI, Egypt was on the front pages of these journals due to the effects of the proclamation of *Cihâd-ı akbar* and the predictions on how the British patronage of Egypt would affect the fate of the war. When the war was finally over, and the defeat was accepted, it became clear that Egypt was completely lost. Afterward, Egypt was rather regarded as a part of the Islamic spiritual union just like the other Muslim communities and states outside of Istanbul’s direct political influence, and this interest took place only in the news compilations that generally conveyed the news of these Muslim communities to the Turkish audience. This study aims to evaluate the Turkish Islamists’ perspective on the British occupation and the Egyptian identity by examining the news and articles related to Egypt in the Turkish Islamist press beginning from the Second Constitutional Era until the proclamation of the Turkish Republic.

Keywords: Egypt, Ottoman diplomacy, press, Second Constitutional Era, Islamism

Giriş

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul-Kahire ilişkilerini anlamaya çalışmak oldukça çetrefil bir işe girişmek anlamına gelir. 20. yüzyılın ikinci yarısında modern Mısır tarihini ele alan pek çok araştırma Mısır'ın entelektüel dünyasında, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin ardından oluşacak boşluğun yerini Mısır'ın “milli uyanışının” ikame edeceği tezini farklı biçim ve argümanlarla dile getirdi.¹ Fakat son yıllarda yapılan birkaç çalışma, Arap vilayetlerinde ve özelde Mısır'daki entelektüel çevrelerde Osmanlı'ya dair imajın Tanzimat devri reformlarından başlayarak II. Meşrutiyet döneminin canlı atmosferinde oldukça müspet bir yönde de seyrettiğini otaya koymaya çalışmaktadır.² Öte yandan, aynı elli yıllık dönemde Saray, Bâbüâli ve İstanbul'daki entelektüel çevrelerin Mısır'ı siyasi, hukuki ve ideolojik açılardan nerede konumlandığı sorusu da aynı fotoğrafı bir bütün olarak görebilmek açısından aynı derecede önemli görünmektedir. Şüphesiz ki 1882'deki İngiliz işgali ile *de facto* bir ilhak hamlesine konu olan eyâlet-i mümtâze, bu tarihten itibaren Bâbüâli'nin gerek diplomatik ilişkiler gerekse siyasi ve ideolojik propaganda yoluyla elinde tutmaya çalıştığı bir bölge oldu.³ 1914'te İngiltere'nin Mısır üzerindeki egemenliğini açıklamasına kadar geçen sürede, büyük devletlerin birbiriyle giriştiği rekabetten de faydalanarak Mısır'daki siyasi ve hukuki varlığını sürdürmekte kararlı davranan İstanbul, bu tarihten sonra ise cihat fetvasından basın organlarına ve Osmanlı yanlısı entelektüellerin görüşleri ile kamuoyu oluşturma çalışmalarına kadar pek çok yöntemle Kahire'yi kendisine yakın tutmaya çalıştı. Ancak Kırım'ın ardından Tunus ve Trablusgarp'ın da Avrupa Devletleri tarafından işgal edilmesi karşısında İstanbul'un diplomatik hamleler dışında ciddi bir reaksiyon gösterememesi, diğer vilayetlerin pek çoğunda olduğu gibi Mısır'da da Osmanlı Devleti'nin kudreti konusundaki şüpheleri yeniden gündeme getirdi.

II. Meşrutiyet döneminin gazeteleri çoğu kez bu hissiyatın çarpıcı örneklerine şahit olmuştur. Mısır'ın siyasi ve hukuki açıdan Bâbüâli'ye mi yoksa İttihâd-ı İslâm fikri çerçevesinde makâm-ı hilâfete mi tabi olarak telakki edileceği sorusu etrafında oluşan sisli atmosferde, Osmanlı basını Mısır'ın bir yandan hâlen bir Osmanlı eyaleti olduğunu iddia ediyor, öte yandan sanki İstanbul'dan hukuken de kopmuş gibi, onu Osmanlı kimliğinden ziyade İslâm kimliği çerçevesinde değerlendiriyordu. Muhtemelen bu sebeple, Mısır meselesi çoğu zaman başka İslâm memleketlerinin “ahval”ine yer verilen haber derlemelerinde yer almıştır. Mısır'ın kaderi konusunda duyulan endişe, İslâmcı gazete ve dergilerde daha da yoğun

1 Birkaç örnek için bk. Gershoni – Jankowski, *Egypt, Islam and the Arabs*; Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*; Crabbs, *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt*.

2 Osmanlı'nın Mısır'daki son yüzyılına odaklanan Adam Mestyan, Mısır'da, “yeni” Avrupa'ya karşı “eski” Osmanlı gibi bir algının yaygın olduğu tezinin doğru olmadığını, zira Tanzimat ile birlikte Osmanlı topraklarında özellikle hukuk ve teknoloji alanlarında izlenen gelişmelerin büyük bir heyecan uyandırdığını ifade eder (“Global Ottoman: The Cairo-Istanbul Axis”, <https://globalurbanhistory.com/2017/02/13/global-ottoman-the-cairo-istanbul-axis/> (erişim tarihi: 5.12.2020).

3 Osmanlı Devleti'nin Mısır meselesini kendisi lehine sonuçlandırmak için giriştiği “diplomasi savaşı” üzerine kapsamlı bir çalışma için bk. Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali*.

hissedilir. Zira İslâmcı basın, zaten II. Meşrutiyet’in ilanı sırasındaki coşkusunun bir kısmını kaybetmiş ve halifenin yeni sistemdeki rolü ve konumunun dinî ve geleneksel açıdan nasıl açıklanacağına kafa yormakla meşgulken ve halifenin Osmanlı toprakları dışındaki gücünün mahiyeti ve çerçevesi hususunda ciddi bir kafa karışıklığı söz konusuysen Mısır’ın belli bir yere konumlandırılması, anlaşıldığı kadarıyla hem pratik hem de teorik açıdan oldukça zordu. Zira Elmalılı Hamdi Efendi’nin (ö. 1942) “Halifenin ecnebi memleketlerde yaşayan Müslümanlar üzerinde velayeti yoktur. Fakat Müslümanlar manevi bir hiss-i merbutiyet duyarlar” sözleriyle, (ama bir yandan kendisiyle çelişmek uğruna “hilafet ruhani riyasete benzemez” notunu da ekleyerek) ifade ettiği görüş⁴ İslâmcılar arasında azımsanamayacak bir yaygınlık kazanmıştı.⁵ Ancak pratikte bunun zıddı, yani Osmanlı Devleti’nin idaresinden çıkan bölgelerin hâlen Osmanlı Devleti’nin kültürel-entelektüel hinterlandında kabul edilmesi, kendini dayatan bir çıkış yolu olarak görünüyordu.

Tam da bu atmosferde, II. Abdülhamid döneminden miras kaldığını savunabileceğimiz, Osmanlı halifesinin tüm dünyadaki Müslümanların manevi sığınağı, bir anlamda “babası” olarak sembolize ve idealize edilmesi geleneğinin, II. Meşrutiyet döneminde Mısır’a bakış için de söz konusu olduğu savunulabilir. Bu dönemin düşünsel dünyasını yansıtması bakımından, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ideolojisine hemen hemen daima yakın duran bir İslâmcı gazete olarak *Sebîlürreşâd*’ın Mısır havadisine yer verme biçimi, bir bakıma bu çalışmanın ortaya çıkmasına da ilham kaynağı oldu. Nitekim I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde *Sebîlürreşâd* tarafından Mısır’a ilişkin havadis ve değerlendirmeler paylaşılırken seçilen “Mısır ahvâlî” hatta “Mısır Sergüzeşti” gibi ifadeler düşünüldüğünde, İslâmcı basın organlarının Mısır’a yaklaşımında nostaljik bir diskurun yanı sıra mezkûr “babacan” ton da dikkat çekmektedir. Burada öne çıkan bir başka husus ise aynı dönemde bölgesel milliyetçilik düşüncesinin fazlaca etkili olduğu söylenen Mısır’da da benzer bir kanının -özellikle ulema arasında- tedavülde olmasıydı.⁶ Ezher ulemasının ileri gelenlerinden ve 1929-1935 yılları arasında üniversitenin rektörlüğünü de yapmış olan Muhammed ez-Zevâhirî’nin (ö. 1944) hatıratında padişahın şahsında Osmanlı Devleti için “baba” metaforunun kullanılması,⁷ İstanbul tarafından yerleştirilmeye çalışılan bu algının Mısır’ın muhafazakâr çevrelerinde nasıl karşılık bulduğunu ortaya koyuyor.

4 Küçük Hamdi, “İslâmiyet ve hilâfet ve meşihat-ı İslâmiye”, s. 513.

5 Seyyid Bey’in düşünceleri de bu kaniya örnek teşkil eder: “Halifenin sahip olduğu velayet-i amme de öyle papanın velayeti gibi ruhani olmayıp bir hükümdarın velayet-i ammesi gibi idari ve siyasiyedir.” Genel olarak İslâmcılara göre halife meşrutiyetle idare edilen bir İslâm memleketinin hükümet reisinden başka bir şey değildi. Bu durum Ağustos 1909’da İslâmcıların da hazırlanmasına katkıda bulunduğu bir kanunla iyice belirginleşmiş, halife güç ve itibar kaybına uğramıştı (Kara, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1*, s. 145, 147).

6 Burada bilhassa muhafazakâr ulema, muhafazakâr vatanperver kanadın bir parçası olarak telakki edilebilir. Zira hem hilafet merkezinin İstanbul oluşu hem de Osmanlı’nın Mısır’ı İngiltere’den koruyabilecek yegâne güç olduğu teması altında şekillenen Osmanlı Devleti’ne bağlılık algısını onlar da paylaşıyorlardı. Abdülaziz Çavuş (ö. 1929), muhafazakâr vatanperverler ile ulema arasındaki bu güçlü ilişkinin iddialı bir temsilcisidir. Bu durum, bilhassa Hilafetin ilgasıyla birlikte değişecek, ulemanın resmi temsilcisi konumundaki Ezher, hilafet hakkının Osmanlı ailesinde kalması yolundaki görüşleri reddedecektir (Mengüç, *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları*).

7 Zevâhirî, *es-Siyâse ve’l-Ezher*, s. 14.

II. Meşrutiyet'in fikriyat bakımından bereketli ortamında Mısır'a bakışı anlamaya çalışırken önümüze çıkan ikinci mühim soru ise şudur: Çeşitli milletlere mensup Müslüman toplulukların yoğun olarak yaşadığı bölgelerden oluşan "İslâm âlemi" içerisinde Mısır'ın ağırlığı ve önemli İslâmcılara göre diğerlerine oranla ne durumdadır? Bu sorunun önemi büyük ölçüde, II. Meşrutiyet döneminin özellikle sonlarına doğru Türkçülük ve İslâmcılık ideolojilerinin birbirlerinden giderek ayrılmaya başladığı ve bazı İslâmcı basın organlarının İttihâd-ı İslâm fikrine meylederken bazılarının daha milliyetçi bir çizgiye geldiği bilgisine dayanıyor.⁸ Özellikle *Sırât-ı Müstakîm* ya da *İslâm Mecmuası* gibi milliyetçi ideolojiye ve İTC iktidarına daha yakın duran dergiler üzerinden yapılacak böyle bir ağırlık-önem tespiti, bize, özellikle I. Dünya Savaşı'na yaklaşılacak dönemde İslâmcı basında Türk dünyası ile Arap memleketleri arasında hangi tarafa daha çok ağırlık verildiği konusunda da bir fikir verebilir. Üçüncü önemli mesele ise Mısır meselesinin, İslâmcıların gerek İTC iktidarı gerekse Osmanlı Sarayı'na yönelik muhalefetini müşahhas hâle getirmesi meselesidir ki, Mısır'dan başlayarak Trablusgarp ve Balkan toprakları ile devam eden Müslüman nüfuslu vilayetlerin Osmanlı kontrolünden çıkmasında Saray ve Bâbüâlî'nin politikalarının ve olası ihmallerinin doğrudan veya ima yoluyla dile getirildiği birçok makale bize bu konuda fikir verebilir.

1. Meşrutiyet Dönemi İslâmcı Basınında Mısır'ı Yazarlar

1908-1918 yılları arasındaki basın faaliyetleri incelendiğinde, Türk basınında Mısır'a ilişkin haberlerin, çoğunlukla Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952) ve Mehmed Hulusi (ö. ?) gibi Kahire'de bulunan muhabirler, bazen *el-Ehrâm*'ın başını çektiği Mısır gazetelerinin takibi, kimi zaman da Avrupa basınından iktibas yoluyla verildiği görülür. Mısır'a ilişkin yorumların ise genellikle Mısır'da çalışan tecrübeli gazeteciler ya da gazete ve dergilerin başyazarları tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu uzmanlar arasında en çok öne çıkanlardan biri, Anadolu'dan Mısır'a göç eden bir ailenin çocuğu olarak Kahire'de dünyaya gelen Doğrul'dur. Ezher Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Mısır'da bir süre gazetecilik yapan Doğrul, bu dönemde Kahire'de liberal kanadın basındaki önemli temsilcilerinden olan ve Mısır'ın seküler görüşlü aydınlarından Muhammed Hüseyin Heykel'in (ö. 1956) de bir dönem editörlüğünü yürüttüğü *es-Siyâse* gazetesinde⁹ çalışırken bir yandan da Türk basınında Mısır ile ilgili yazılar kaleme alıyordu. Doğrul'un 1912-1914 yılları arasında *Tasvîr-i Efkar* gazetesinde yayınlanan "Mısır Mektupları" adlı yazı dizisi, bilhassa Trablusgarp Savaşı esnasında Bâbüâlî ile Mısır kamuoyu arasındaki bağların güçlendiği dönemi Türk kamuoyuna aktarması bakımından önemlidir. 1915 yılında İstanbul'a taşınan¹⁰ ve gazetecilik hayatına burada de-

8 Çetinsaya, "Rethinking Nationalism and Islam", s. 353.

9 *es-Siyâse* gazetesi, Ahmed Lütfi es-Seyyid'in liberal milliyetçi çizgideki Ümmet Partisi'nin bir devamı olarak kurulan Liberal Anayasacılar Partisi'nin (Hizbü'l-Ahrârîd-Düstüriyyîn) yayın organı idi. Gazetenin editörlüğünü ise modernist fikirleriyle tanınan ünlü gazeteci Muhammed Hüseyin Heykel yürütüyordu (Ayalon, *The Press in the Arab Middle East*, s. 77; Abduh, *Tatavvur*, s. 210).

10 Ömer Rıza Doğrul *Sebliürreşâd*'da kaleme aldığı bir makalede Kahire'den ayrılarak İstanbul'a geliş sebebini, Kahire'deki İngiliz idaresinin kendisinin de bir parçası olduğu işgal karşıtı muhafazakâr vatanperver basın organlarına

vam eden Doğrul, *Tevhîd-i Efkâr*, *Sebîlürreşad* ve *Vakit* gazetelerinde Mısır meselesi üzerine çok sayıda makale kaleme aldı. 1925 yılında *Vakit* gazetesinde yayınlanan Türkiye-Mısır ilişkilerine dair makaleleri fazlaca ses getiren Doğrul, bu makaleleri sebebiyle dönemin İstiklal Mahkemelerinde yargılandı, ceza aldı fakat çok geçmeden serbest bırakıldı.¹¹ Mısır’a ilişkin notları yalnızca siyaset ve tarih ile sınırlı kalmayan Doğrul yer yer Mısır edebiyatını tanıtıcı mahiyette yazılar da kaleme aldı. Bu türden bir yazıyı da Mustafa Sadık er-Râfî’yi (ö. 1937) Türk kamuoyuna tanıtmak üzere kaleme almış olması ve onu bir yandan “Nil’in en samimi aşığı” sıfatıyla tanıtarak Mısır’a bağlılığını vurgularken bir yandan da “Osmanlı’nın seyfi hamâsetini terennüm eden ve şarkın semâ-yı dehâsında parlayan büyük Mısır şairi” olarak niteleyerek vatansever bir Mısırlının hem Osmanlı hem de İslâm dünyası ile bağını vurgulaması, İslâmcıların Mısır’a olan yaklaşımlarını ortaya koyan temsil gücü yüksek bir ifade olarak karşımıza çıkar. Doğrul’un Mustafa Sadık’a duyduğu derin hayranlıkta, onunla bir “Şarklı” olarak sahip olduğu ortaklıklar ve Batı karşısında zayıf düşmüşlük hissi bilhassa ön plandadır. Hatta Ömer Rıza, Mustafa Sadık’ın “Hasta Şark” isimli şiirinin tüm yaralarını neşterlediğini belirterek de bu ortak bağa hissiyatlı biçimde işaret etmişti.¹²

I. Dünya Savaşı, yukarıda da belirtildiği gibi Türk kamuoyunun, dolayısıyla basınının dikkatini yeniden Mısır’a yönelten bir saik oldu. Savaş başladığı sırada İslâmcı gazete ve dergilerde Mısır’ın savaşta alabileceği pozisyonun önemine -belki de İngiltere’ye karşı muhtemel bir isyan çıkması potansiyeli ve Süveyş Kanalı’nın stratejik önemine- binaen bu vilayetin yakın tarihi ve Osmanlı Devleti için taşıdığı ehemmiyete ilişkin yoğun bir yazım faaliyetinin başlamış olması dikkat çeker. Bu bağlamda *Sebîlürreşad*’da yayınlanan iki makale dizisinden ilki Tâhirülmevlevî’nin (ö. 1951)¹³ kaleme aldığı “Mısır’ın Fethi”, ikincisi ise “Mısır’ın Sergüzeşti” başlığını taşır ve İslâm’ın Mısır topraklarına girdiği tarihten itibaren bölgenin İngilizler tarafından işgal edildiği döneme kadar gelen sürecin büyük bölümü özet hâlinde okuyucuya aktarır. Abdülganî Saîd (ö.?) ile başlayıp Doğrul’un kalemıyla devam ettirilen “Mısır’ın Sergüzeşti” yazı dizisi ise toplamda on sekiz makaleden oluşur ve Mısır’ın Osmanlı Devleti’nin “elinden çıkma” sürecini ayrıntılarıyla ele alır. Yazı dizisinin ilk sekiz makalesini Abdülganî Saîd, son on makalesini ise Doğrul kaleme almıştı. Dizideki dokuzuncu makale olan ve Doğrul tarafından kaleme alınan “İskenderiye Bombardımanı”, İngilizlerin Mısır’a işgaline en büyük gerekçeyi teşkil eden Urâbî Paşa Hadisesi¹⁴ hakkında Meşrutiyet dönemi İslâmcılarının bakış açısını yansıtmaya bakımdan önemliydi.

yaptığı baskı ve sansürle açıklar. Doğrul, *eş-Şa’b* gazetesinde çalıştığı dönemde “kelle koltukta” dolaştığını, tam da kendine daha güvenli bir sığınak ararken “Dârülhilafe”ye gelme fırsatını elde ettiğini yazar (“eş-Şa’b”, s. 81).

11 Uzun, “Ömer Rıza Doğrul”, s. 489.

12 Doğrul, “Mustafa Sadık er-Râfî”, s. 81.

13 Meşrutiyet döneminin önemli simalarından olan edebiyat tarihçisi, yazar, şair. 1877-1951 yılları arasında İstanbul’da yaşamış, Dârülfünûn’da İslâm Tarihi dersleri vermiştir (Kahraman, “Tâhirülmevlevî”, s. 408).

14 Fransa ve İngiltere’nin Mısır maliyesine doğrudan müdahale etmeye (*murâkabe senâiyye*) başlamalarından sonra özellikle ordu mensupları ve yüksek rütbeli memurlar arasında işten çıkartmaların hızlanması bu çevrelerde tepki çekmiş, yayılmakta olan Vatançılar Hareketi ile birlikte bu rahatsızlık halk tabanına da yayılmıştır. Mağdur kitleleri temsilen ordu mensuplarından Ahmed Urâbî protestolara liderlik etmiş, protestolar büyümüş, nihayet hadise

Mısır'ın durumuna sayfalarında sıkça yer veren bir başka yayın organı da haftalık bir mecmua olan ve 1908-1912 arasında yayın hayatına devam eden *Beyânülhak* idi. İTC'ye bağlı bir ilmî topluluk olarak kurulan *Cemiyet-i İlmiye-yi İslâmiye*'nin yayın organı olan mecmuanın baş muharrirliğini Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954) üstlenmişti. Mecmua, İbnülemin Mahmud Kemal İnal'dan (ö. 1957) Elmalılı Hamdi Yazır'a, Bursalı Mehmet Tahir'den (ö. 1925) İskilipli Atıf Efendi'ye (ö. 1926) uzanan bir yazar çeşitliliğine sahipti. Genel itibarıyla II. Abdülhamid devri muhalifleri ve İttihatçıların yanlışlarına şerh düşmekle birlikte meşrutiyet taraftarı bir yayın politikası belirleyen *Beyânülhak*'ta Mısır'a dair haber ve yorumların 1908 yılının Aralık ayı ile 1911'in Ekim ayında yoğunlaştığı görülür. Mecmua gündemine Ekim 1908'de ekonomik krizin getirdiği işçi grevleriyle¹⁵ Ekim 1911'de ise Trablusgarp Savaşı'na verdiği maddi-manevi destekle gelen Mısır'ın "ahvalini" çoğunlukla bu tarihlerde Kahire'de bulunan Mehmed Hulusi aktarıyordu.¹⁶

II. Meşrutiyet dönemi İslâmcı dergilerinin önemli bir temsilcisi olan ve Tatar entelektüel ve aktivist Abdürreşid İbrahim (ö. 1944)¹⁷ tarafından 1910-1911 yıllarında İstanbul'da 32 sayı olarak çıkarılan *Teârûf-i Müslimîn*'de ise 1910 yılının Eylül-Ekim aylarında dört makaleden oluşan "Mısır Meselesi" başlıklı yazı dizisine yer verildi. Yayınlandığı dönemde yöneticileri tarafından "dinî, siyasi, tarihî, felsefi haftalık bir mecmua" olarak tanıtilen *Teârûf-i Müslimîn*, adından da anlaşılacağı gibi dünya Müslümanları arasında kültürel ve manevi bir birlik ve dayanışma hâli olması gerektiği fikrini benimsemiş, hemen her sayısında İslâm âleminde haberleri-yorumları zaman zaman tarihî malumat eşliğinde okuyucuya sunmuştu. Bununla birlikte Meşrutiyet döneminin diğer İslâmcı dergi ve gazetelerinde olduğu gibi, *Teârûf-i Müslimîn*'de de ağırlıklı olarak Turancılık fikrine destek veriliyordu.¹⁸ Mısır meselesinin de dergide, dönemin atmosferine uygun biçimde hem Türkçülük hem de İttihâd-ı İslâm bağlamında ele alındığı görülür. Nitekim dönemin önemli entelektüellerinden ve uzunca bir süre diplomat olarak görev yapmış Sâmizâde Süreyya (ö. 1941) tarafından kaleme alınan bu

bölgedeki karışıklığı bahane eden İngiltere'nin işgali ile sonuçlanmıştır (Kızıltoprak, *Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*, s. 48-51).

15 "İslâm Alemi", s. 265.

16 Hulusi, "İtalya'nın Taaddiyatına Karşı Mısırlıların Harekât-ı Besâletkâraneleri", s. 2366-7; "Mısır'dan bir Mektup", s. 2438-9; "Mısırlıların bir Sözü", s. 2347-8.

17 Abdürreşid İbrahim Kazakistan'da Müslüman topluluklarına liderlik eden ve Rus ve İngiliz sömürgeciliğine muhalefeti ile İstanbul'da kısa sürede tanınan bir şahsiyet olarak İstanbul'da iyi tanınıyordu. Nitekim mektup ve makaleleri *Teârûf-i Müslimîn* dışında *Strât-ı Müstakim* mecmuasında da yayınlanmıştır. Abdürreşid İbrahim'in II. Meşrutiyet dönemi faaliyetleri için bk. Özbek, "From Asianism to Pan-Turkism", s. 90-100. Abdürreşid İbrahim'in diğer dergileri için bk. Uzun, "Abdürreşid İbrahim", s. 296.

18 Dergide Turancılık temasının sıkça işlenmesinde Abdürreşid İbrahim'in Rusya idaresindeki Müslümanların özgürleşmelerine vurgu yapma amacını taşıması etkili olmuş görünüyor. Turancılık fikrinin işlendiği makaleler çoğunlukla Abdürreşid İbrahim ve Troyskili Ahmed Taceddin tarafından kaleme alınıyor ve Orta Asya Müslümanlarının bazen tarihî bazen de güncel durumları hakkında bilgi veriliyordu (Ahmed Taceddin, "Akvâm-ı Tûrâniye Neden Dağıldı?"; Abdürreşid İbrahim, "Yine Panturanizm, yani "Akvâm-ı Türk'ün Birleşmesi"", s. 57-8. Aynı tema çerçevesinde bazı makalelerde Rusya Müslümanlarının Anadolu'daki dindaş ve ırkdaşlarından destek beklediği dile getirilmişti (Sibiryalı Âişe, "Osmanlı İslâm Hemşehrilerimize", s. 60-1).

makalelerde¹⁹ dile getirilen iki husus (1-) İngiltere’nin, Osmanlı’nın Mısır’daki egemenlik haklarını ihlal etmesi ve (2-) Mısır ordusunda ortaya çıkan etnik kökene dayalı ayrılıkların -Urâbî Paşa döneminde Mısırlı subayların Türk ve Çerkes asıllı subaylara karşı örgütlenmesi kastediliyor- İngilizleri bu müdahaleyi yapmaya teşvik ettiği şeklindeki tez, meşrutiyet dönemi İslâmcılarının Mısır’ı anlamada kullandığı klasik şablonlara dair temsil kabiliyeti yüksek bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. İslâmcı Gazete ve Mecmuaların Mısır Basımına Bakışı

II. Meşrutiyet dönemindeki yoğun basın faaliyeti esnasında İstanbul ve Kahire merkezli gazete ve mecmuaların birbirlerini yakından takip etmiş ve sık sık birbirlerinden alıntı yapmış oldukları, ehlinin malumudur. Bu güçlü bağlantı büyük ölçüde II. Abdülhamid döneminde Mısır’da buluşan Türk ve Arap muhaliflerin bazen milliyetçi ideolojiler üzerinden karşı karşıya geldikleri, bazen Osmanlılık üst-ideali etrafında devletin ve halklarının geçirmekte olduğu sarsıntıları aşma noktasında ortak fikir ürettikleri, en genel anlamda ise Avrupa devletlerinin düşmanca tavırlarına karşı çeşitli çözümler geliştirmeye çalıştıkları bir ortamda şekillenmişti. Mısır basını II. Abdülhamid döneminde Saray ve Bâbîâli tarafından yakından takip edilmekte idi. Arap milliyetçiliği ve Arap Hilafeti gibi konular başta olmak üzere Bâbîâli’ye yönelik eleştiriler nedeniyle bazı Mısır gazeteleri takibata uğruyor ve devletin diğer vilayetlerine sokulması yasaklanıyordu.²⁰ II. Meşrutiyet’in ilk safhasında basın faaliyetlerinin ivme kazanması Osmanlı basınında bir canlılık meydana getirmesinin yanı sıra Mısır basımına uygulanan sansürün de nispeten gevşetilmesi anlamına geliyordu. Birbiri ardına neşredilmeye başlanan bu gazete ve dergilerde, İstanbul’un Mısır’ın desteğine ihtiyaç duyduğu anlaşılan Trablusgarp Savaşı, İngiltere’nin Mısır’ı ilhak ettiği I. Dünya Savaşı başlangıcı ve Kanal Harekâtı’nın gerçekleştiği 1915’te Mısır basınından yoğun iktibasların yapıldığı göze çarpar. Bu dönemde Mısır’ın basın organları İstanbul’un politikalarına destek ya da köstek oldukları ölçüde Türkçe gazetelerde yer alıyor, bazı gazete ve dergiler Osmanlı Devleti’nin aleyhinde bir yayın politikası sergilemekle itham ediliyordu. Mısır’ın sadakati hususunda en çok yoruma yer veren gazetelerden biri olan *Sebilürreşâd* mecmuası bu türden gazeteleri açıkça Fransızların güdümünde olmakla suçlamıştı. Nitekim gazete, 26 Rebîülâhîr 1331 (3 Nisan 1913) tarihli sayısında Mısır’ın önde gelen basın organlarını etraflıca değerlendiren bir makaleye yer vermiş, Mısır’da Fransızca yayınlanan gazetelerden *en-Nîl* gazetesi haricinde tümünün Osmanlı Devleti aleyhinde tavır sergilediği, uydurma haber ve telgraflar neşrederek Osmanlı Devleti’ne iftira attığı, Fransızlara hayranlık duyan bazı paşazadelerin bunları takip edip Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bu uydurma haberlerin üzerine bina ettiği yorumunu yapmıştı. Buna karşılık Osmanlı Devleti’ne yakın konumlanan ve sayıca hayli azınlıkta olan birkaç gazetenin de Mısır’ın muhafazakâr vatanperverleri olarak

19 Sâimizade, “Mısır Meselesi-I”, s. 245-7; a.mlf., “Mısır Meselesi-II”, s. 258-60; a.mlf., “Mısır Meselesi-III”, s. 279-80; “Mısır Meselesi IV”, s. 294-6.

20 Mengüç, “Neşriyat-ı Mefsedetkârâne”.

nitelenebilecek olan Hizbü'l-Vatani/Vatancılar grubuyla bağlantısı nedeniyle gerek Mısır Hidivliği gerekse İngiliz komiserliği tarafından yakından takip edilerek zaman zaman sansüre maruz bırakıldığına değiniliyordu.²¹

Yine *Sebîlürreşâd*'da 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Mısır'da en popüler yayınların başında gelen *el-Mukattam*, *el-Ehrâm* ve *el-Müeyyed* gazetelerinin²² Osmanlı Devleti ve İngiltere'ye göre konumlandıkları yerler bakımından ele alındığı bir makalede, *el-Mukattam* gazetesinin kurulduğu günden itibaren İngiliz çıkarları doğrultusunda hareket ettiği, *el-Ehrâm*'ın ise yayına başladığı dönemdeki itidalli tavrına rağmen giderek Osmanlı aleyhine bir duruş sergilemeye başladığı yorumu yapıyordu. İngiltere'nin temsilcisi olarak görülen *el-Mukattam*'ın yanı sıra Mısırlı frankofonların etkisinde olduğu bilinen *el-Ehrâm*'ın da eleştirilmesi, Fransa'nın da Şark Meselesine yaklaşımının hedef aldığını gösteriyordu. *Sebîlürreşâd*'ın eleştirilerine muhatap olan bir başka gazete ise Mısır'daki Hidiv idaresine yakınlığıyla maruf Şeyh Ali Yusuf'un (ö. 1913) editörü olduğu *el-Müeyyed* gazetesiydi. Gazetenin giderek Osmanlı aleyhtarı ve Hidivlik yanlısı bir tutum aldığına dikkat çekilen makalede Şeyh Ali Yusuf'un Pan-İslâmcılık adına çalışıyor gibi görüldüğü fakat aslında Kıpti bir aileden geldiği hatırlatılıyor ve Mısır'daki batılı çıkarlarına hizmet ettiği iddia ediliyordu.²³ Aynı gazete Ahmed Lütfi es-Seyyid (ö. 1963) yönetimindeki liberal milliyetçi çizgideki *el-Cerîde* gazetesini de Mısırlılık vurgusu altında aslında Mısır'ın Osmanlı'dan koparak İngilizlere yaklaşmasını arzulamak ve bu yönde yayın yapmakla suçluyordu.²⁴ Çağdaş çalışmaların da benzer tespitlerde bulunduğu düşünüldüğünde *el-Mukattam*, *el-Ehrâm* ve *el-Cerîde* gazeteleri için İslâmcı basının yaptığı bu yorumlar şaşırtıcı değil. Bununla birlikte Mustafa Kâmil'in (ö. 1908) *el-Livâ'sı* ile *el-Müeyyed*'in genellikle İstanbul yanlısı olarak telakki edildiği bir atmosferde reis-i tahririnin Kıpti olmasından hareketle gazetenin batılı çıkarlara hizmet ettiği fikrini ortaya atması da İslâmcı basının kafasında var olan, Osmanlı'dan bağımsız olarak Mısır'ın bölgesel çıkarlarını savunmanın yalnızca Avrupa'nın ve onları destekleyenlerin çıkarlarına hizmet edeceği şeklindeki kalıbın tekrarlandığını göstermektedir.

Mısır basınının siyasi yönelimlerinin yanında İngiliz yönetiminin basın faaliyetlerine etkisi de İslâmcı mecmualara konu oluyordu. *Teârûf-i Müslimîn*'de Sâmizâde konu ile ilgili olarak Mısır matbuatının İngiliz yönetimi tarafından ağır bir sansüre maruz bırakıldığı yorumunu yapıyordu. Sâmizâde, Hidivlik tarafından yayınlanan nizamnameye de atıfta bulunarak, İngilizlerin teşvikiyle hazırlandığına inandığı bu nizamname²⁵ ile sansürden sadece matbuatın değil, tiyatroların da nasibini aldığını dile getiriyor, Şeyh Selâme Tiyatrosunda

21 *Sebîlürreşâd*, sy. 238 s. 70.

22 Her üç gazete hakkında geniş bilgi için bk. Ayalon, *The Press*; Abdurrahman, *Dirâsât*; Abduh, *Tatavvur*.

23 *Sebîlürreşâd*, sy. 238 s. 70. Ekim 1911'de, İtalyanların Trablusgarp'i işgali esnasında bazı mecmuaların el-Müeyyed'in Osmanlı yanlısı yayın politikasını övdükleri de görülür (Hulusi, "İtalya'nın Taaddiyâtına Karşı Mısırlıların Harekât-ı Besâletkâraneleri", s. 2366).

24 *Sebîlürreşâd*, sy. 238 s. 70.

25 İngilizlerin Mısır'daki basın faaliyetlerine müdahaleleri hakkında bk. Kızıltoprak, "Sömürgeci Rekabet ve Basın", s. 513-5.

oynanan bir oyunda Mustafa Kâmil’in isminin zikredilmesi üzerine polislerin duruma el koyarak tiyatroyu kapattığını aktarıyordu.²⁶ Benzer biçimde Doğrul, Hizbül-Vatanî ile ilintili olduğu gerekçesiyle İngiliz idaresinin baskıları sonucunda kapatılan *el-Âlem* gazetesinden²⁷ sonra ayakta kalan “tek kalenin” kendisinin de çalıştığı *eş-Şa‘b* gazetesi olduğunu yazıyordu. Doğrul “efkâr-ı umûmiyyeyi vatan mülhidlerinin dest-i mel’anetine bırakmak cinayet olacağından” *eş-Şa‘b* gazetesinin ne pahasına olursa olsun açık tutulması gerektiği ve muharrirlerinin bu gazeteyi neşretmekle kellelerini de koltuklarına almış buldukları kanaatindeydi.²⁸

3. Trablusgarp Meselesi ve Mısır

II. Meşrutiyet dönemi İslâmcı mecmualarında Mısır halkına ilişkin haber, yorum ve analizlerin özellikle iki konu etrafında toplandığı görülüyor. Bunlardan ilki, İngiliz işgalinden sonra Mısır’ın hukuki ve fiilî açıdan kimin idaresinde olduğu tartışmalarından hareketle Mısırlıların kimliği ile alakalıydı. Nitekim bazı haber ve makalelerde “Osmanlı Mısırlılar” tabiri göze çarpıyordu.²⁹ İkinci mühim konu ise Mısırlıların Osmanlı Devleti’nin savaşlarına gönüllü olarak yaptıkları yardımlardı. Nitekim 1911-1912 yıllarında Trablusgarp’ta İtalyanlara karşı Arap tebaa ile omuz omuza yürütülen mücadelenin önemli bir gündem maddesi oluşturduğu görülmektedir.

İtalya’nın 1911’de Trablusgarp’a müdahalesi şüphesiz ki Osmanlı Devleti için yalnızca bir toprak kaybı değildi. Osmanlı-Rus Harbi’nin ardından yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Ruslara bırakılan Kırım’ın ardından Trablusgarp’ın elden çıkması bir başka stratejik Müslüman memleketin kaybedilmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla hem Türk hem de Arap toplumlarının nazarında, meselenin maddi boyutu kadar manevi boyutu da büyüktü.³⁰ İşgale karşı Bâbîâlî’nin aldığı tedbirler, doğrudan ve açıktan bir müdahale yerine yerli halkın direnişinin desteklenmesini öngörürken Trablusgarp ile Osmanlı toprakları arasında bulunan Mısır’ın gönüllü ve maddi yardım sevkياتındaki rolü önemli bir hâle

26 Sâmezâde Mısır’daki sansürü II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti’nde uygulanan basın sansürüne benzeterek “Sanki buradaki istibdat oraya nakledilmiş” yorumunu yapar (“Mısır Meselesi-II”, s. 260).

27 Doğrul bu gazeteyi, “o vakit Mısır efkâr-ı umûmiyesinin nâzım ve muharriki” olmakla nitelemişti (“eş-Şa‘b”, s. 81).

28 Doğrul bu gazeteyi çıkaran ekibin 6 kişi olduğunu (Kendisi, Emin Râfi’i, Ahmed Hilmi, Sadık Anber, Fuâd, Abdullah Talat), gazetenin ilk nüshasını çıkarırken ihtiyaç duydukları meblağı aralarında topladıklarını, duvarları isli ve nemli bir matbaa köşesinde bu gazeteyi yayın hayatına devam ettirebilmek için verdikleri mücadeleyi anlattıktan sonra ilk sayısı basılan gazetenin ne kadar çok rağbet gördüğünü ve ilk sayıyla bir aylık masrafını da çıkardığını da aktarıyor. Gazetenin şöhretine rağmen onu çıkaran muharrirlerin akıbeti iyi olmamış, Ömer Rıza dışındaki beş kişi işgal idaresi tarafından Malta adasına sürgünle cezalandırılmıştı (“eş-Şa‘b”, s. 81).

29 Hulusi, “İtalya’nın Taaddiyatına Karşı”, s. 2366.

30 Trablusgarp’ın işgalinin Osmanlı kamuoyunda meydana getirdiği infial için bk. Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı*, s. 53-4. Trablusgarp meselesi doğrudan Hilafet makamının olaya dâhil olması sebebiyle dünya Müslümanları nezdinde de büyük bir yankı uyandırmıştı. Nitekim Hintli Müslümanlar, Balkan Savaşlarında olduğu gibi Trablusgarp Savaşı’nda da gerek maddi yardımlarla gerekse İngiltere diplomasisini Osmanlı lehine yönlendirmeye çalışmak suretiyle Osmanlı Devleti’ne destek olmaya çalışmışlardı (Kerimoğlu, “Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yaptıkları Yardımlar”, s. 164-5).

geliyordu.³¹ Bu sebeple Kuşçubaşı Eşref'in (ö. 1964) Mısır'a giderek burada bir örgüt kurması dahi kararlaştırılmıştı. Ancak 2 Ekim 1911'de İngiltere, Mısır'ın tarafsız kalacağını İtalyan hükûmetine bildirince buradan Trablusgarp ve civarına yapılacak yardımların da kaçak yollardan gönderilmesinin gerekeceği anlaşıldı.³² Bir taraftan Tunus'un Fransız işgali altında bulunması, diğer yandan Mısır halkının Trablusgarp direnişine destek vermesi, Mısır'ı daha makul seçenek hâline getirmiş ve gönüllüler ile yardımları taşıyan gemiler Trablusgarp'a geçerken Mısır yolunu kullanmışlardı. Gönüllülere liderlik eden komutanların arasında bulunan Mustafa Kemal de Trablusgarp'a geçmeden önce Mısır'da bir süre kalmıştı. Lord Kinross Mustafa Kemal'in biyografisine dair eserinde, paşanın Mısır'da Hidiv II. Abbas Hilmi (ö. 1944) ile görüşerek Trablusgarp direnişi konusunda onun desteğini aldığını ve Mısır'da bulunan Senûsilerden Trablusgarp'ta savaşmak üzere gönüllü topladığını yazıyordu.³³

Gerek Trablusgarp, Bingazi ve çevresindeki yerel halk, gerekse Mısır kamuoyu Trablusgarp meselesini bir İslâm meselesi olarak algılamışlar ve işgale tepkilerinde bu düşüncüyü dile getirmişlerdi. Reşid Rıza'nın (ö. 1944) konuyla ilgili makalesini Vâkı'a suresinin ilk üç ayetiyle açarak³⁴ Trablusgarp işgalini kıyamete benzetmesi bu meyanda dikkat çekicidir.³⁵ Reşid Rıza, İtalya'nın Osmanlı gibi büyük bir devlete meydan okuyarak Trablusgarp ve Bingazi gibi iki önemli toprağa göz dikebilmesinin şok edici olduğunu yazar ve aynı yıl içinde hem Faş'ın hem İran'ın hem de Osmanlı Devleti'nin böylesine bir düşmanlığa uğramasını Hristiyan Avrupa Devletleri'nin kendi aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen Müslüman devletlere karşı ittifak hâlinde olduğu tezi ile açıklar.³⁶ Osmanlı Devleti'nde ve başka memleketlerde yaşayan bütün Müslümanlar bilmelidir ki, Trablusgarp kaybedilirse Avusturya Selanik ve çevresine göz dikecek, kalan Balkan vilayetleri de devletten ayrılacak, Suriye vilayetleri ise büyük devletlerin kontrolüne geçecektir.³⁷ Bu sebeple Osmanlı Devleti'ne tabi olsun veya olmasın bütün Müslümanların mümkün olan her surette Osmanlı Devleti'ne yardım gayreti içinde olması gerekmektedir. Zira Hilafet makamı İstanbul'da bulunduğu için, Osmanlı

31 Enver Paşa ve Mustafa Kemal il birlikte aralarında Trablusgarplı Süleyman el-Bârûnî'nin de bulunduğu kalabalık bir gönüllü grup İtalyanlara karşı savaşmak ve direnişi örgütlemek üzere Libya'ya Mısır yoluyla gitmişlerdi (Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, 277).

32 Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II, 103; Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı*, s. 73.

33 Kinross, *Atatürk*, s. 49. Kinross bu bilgileri hangi kaynağa dayandırdığını belirtmez. Eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın Mısır'da yaşadığı olaylara ilişkin ise şu ifadelerle yer verir: "... 3 kişi, bir Türk topçu, bir Arap tercüman ve bir Mısırlı rehberin eşliğinde çöldeki tren garına ulaşmışlardı. Mısırlı bir memur, yolculuk yapmakta olan 5 Türk askerini tutuklamak için emir aldığını açıklayarak treni aradı. Kemal, üzerindeki Arap giysilerinin memuru aldatamayacağını anlayarak gerçek kimliklerini açıkladı ve Mısırlı memurun dini duygularına hitap eden bir konuşma yaptı. Bunun kafir Hristiyanlara karşı kutsal bir savaş olduğunu söyledi. Elbette Mısırlı, iyi bir Müslüman olarak kutsal kitabın ve Peygamber'in ilkelerine karşı gelemmez, Allah'ın iradesinin önünde duramazdı" (*Atatürk*, s. 49).

34 "Kesin gerçekleşecek olan (kıyamet) koptuğu zaman, onun kopuşunu yalanlayacak kimse olmayacaktır" (56/el-Vâkıa: 1-2).

35 Reşid Rıza, "el-Meşeletü's-şarkiyye", s. 750.

36 "Sözde adaletli, müşfik ve zulüm ve taassuba hiç bulaşmamış bu Hristiyan Avrupa devletleri aynı sene içinde üç İslâm devletini birden yok etmek mi istiyorlar?" (Reşid Rıza, "el-Meşeletü's-şarkiyye", s. 751).

37 Reşid Rıza, "el-Meşeletü's-şarkiyye", s. 755.

kazanırsa tüm Müslümanlar kazanır, Osmanlı perişan olursa tüm Müslüman milletler perişan olur. Reşid Rıza’ya göre Osmanlı’nın Mısır üzerindeki İslâm kardeşliği ve yöneticilik hakkının yanı sıra Mısır’ın Trablusgarp’ın komşusu olmasından kaynaklanan bir hakkı daha bulunmakta idi. Bu sebeple bilhassa Mısırlılar Trablusgarp meselesinde Osmanlı Devleti’ne mümkün olan her surette yardımda bulunmak zorundaydılar.³⁸

Mısır kamuoyunda Trablusgarp’ın işgaline gösterilen tepki dönemin Türk basınına da yansımıştı. Nitekim *Beyânülhak*’ta Mehmed Hulusi, İtalya’nın Trablusgarp’a saldırmasının Mısırlılarda infial uyandırdığını tumturaklı ifadelerle dile getirmişti.³⁹ Mısır halkının Trablusgarp savunmasına verdiği destek de Mehmed Hulusi’nin Kahire’den aktardığı haberlerle doğrulanmaktadır. Mehmed Hulusi Trablusgarp için yardım toplama faaliyetlerinin Ömer Tosun Paşa (ö. 1944)⁴⁰ liderliğinde yürütüldüğünü açıklarken, Arapların Trablusgarp meselesinde tam bir dayanışma ve vefa örneği gösterdikleri yorumunu yapıyordu.⁴¹ Mısırlıların Trablusgarp konusunda gösterdiği duyarlılık I. Dünya Savaşı yıllarında da devam etti. İslâm Mecmuasında yayınlanan bir haberden de Mısırlıların Trablusgarp davasını sahiplendikleri ve bu dava aleyhinde çalışan bazı Mısırlı yöneticileri protesto ettikleri anlaşılıyor. Bu idarecilerden biri de Trablusgarp Savaşı’nda Türk ve Arapların gösterdiği direnişi baltalamak üzere İtalyan Hükümeti ile anlaşmış olmakla itham edilen Mısır eski başbakanlarından Muhammed Saîd Paşa (ö. 1928) idi. Habere göre bazı Mısır gazeteleri Paşa’ya serzenişte bulunup onu “hamiyetsizlikle” suçlamıştı.⁴²

38 “İslâm dini aynı zamanda bir hâkimiyet ve otorite dinidir. Neredeyse tevhid akidesine eşdeğer bir kuvvette, doğudan batıya bütün Müslümanlar, Osmanlı Devleti’nin İslâm dünyasında hâkimiyet ve otoriteyi temsil ettiğine inanıyorlar... Bazı sultanların istibdadı, paşaların yolsuzlukları ve Avrupa Devletlerinin baskısı ile İslâm’a hizmette ne kadar kusur ederse etsin... Osmanlı Devleti bağımsızlığını koruduğu müddetçe hilafet makamının da sahibidir” (Reşid Rıza, “Mes’ele-tüş-şarkıyye: Mâ yecibu ale’l-müslimin ve’l-’usmâniyyin min müsâade-tid-devle”, s. 834). Onun bu makalesi için kullandığı “Osmanlı unsurlarının niteliği ve Osmanlı idarecileri nazarında İslâmî Otorite” alt başlığından da anlaşıldığı üzere makalenin asıl amacı devlete karşı olumsuz bir hareketliliğin olduğu Müslüman vilayetlere çağrıda bulunarak bu zor zamanlarında ne olursa olsun Osmanlı’ya bağlı kalmanın gerekliliğini anlatmaktır. Bu hususta Reşid Rıza’nın bilhassa Suriyelileri devletin dağılmasına yönelik faaliyetlere karşı uyardığı görülmektedir (“Mes’ele-tüş-şarkıyye”, s. 838).

39 Hulusi, “halkın evlâd ü iyâli unutup varıyla yoğunla vatanımızın kıymetli bir parçası olan Trablusgarp’a yardım göndermeye başladığını” dile getiriyor (“İtalya’nın Taaddiyatına Karşı”, s. 2366). Yine Hulusi Mısır halkının Trablusgarp savunmasına desteğine ilişkin olarak şu satırları kaleme almıştı: “Görüyorsunuz ki millet hiçbir zaman vazifesinde kusur etmiyor. Geliniz, Allah aşkına! Ve o daima vird-i zebanımız olan hürriyet, adalet, müsavat... aşkına! Bu millet-i mazlûmeye, bu ümmet-i necibeye acıyınız! Bu keşmekeşi, bu fırka inkılaplarını ortadan kaldıralım!” (“İtalya’nın Taaddiyatına”, s. 2366).

40 Saîd Halim Paşa’nın kayınbiraderi Ömer Tosun Paşa, Trablusgarp Savaşı’ndan itibaren Mısır’da Osmanlı ordusu için toplanan yardımların baş organizatörü konumundaydı. Büyük gayretleri dolayısıyla devletin vezaret rütbesiyle onurlandırdığı Ömer Tosun Paşa (bk. BOA, İrade Eyâlet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.(05)), 34-2003) Osmanlı kimliğine bağlılığını savaştan ve devletin yıkılışından sonra da sürdürmüş, hilafetin ilgasından sonra II. Abdülmecid’in halife olarak tanınmaya devam etmesi için İskenderiye ulemasını ve şehrin ileri gelenlerini organize ederek bu yönde bir bildiri yayınlamıştı (Livaoğlu Mengüç, *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları*, s. 165).

41 “Geçmişte Araplar bazı Türkler tarafından hamiyetsizlikle suçlanıyordu. Araplar vefalarını Trablusgarp meselesinde göstermişlerdir” (Hulusi, “İtalya’nın Taaddiyatına Karşı”, s. 2438).

42 “İslâm Dünyası: İstanbul, Mısır, Avusturya, Trablusgarp, Merakeş, İran, Afrika, Afganistan, Hindistan, Çin”, s. 348.

Esasında Meşrutiyet dönemi İslâmcı gazete ve dergilerinde Osmanlı Hükümeti Trablusgarp meselesinde yeterince ilgili davranmamakla çok kez suçlanmıştı. Bu fikir savaşa giden süreçte kaleme alınan çeşitli makaleler ile açıktan ifade edilmişti.⁴³ Fakat aynı kanaat, bilhassa Arapların üzerine düşeni fazlasıyla yaptıkları ama bunun Trablusgarp'ı kurtarmaya yetmediği tezinin sıkça işlenmesiyle de dolaylı yoldan okuyucuya aktarılıyordu. Bu bağlamda *Beyânülhak* gazetesindeki bir haberde *el-Mukattam*'dan naklen Mısırlıların “Eğer İstanbul hükümeti Trablusgarp'ı satacak olursa biz onu kanımızla alırız” şeklindeki sözlerine yer verilmesi ve bu sözlerin “Mısırlıların ulvi bir sözü” olarak nitelemesi dikkat çeker.⁴⁴ Bu yorumun, II. Meşrutiyetin ilk yıllarında İTC'yi desteklemekle beraber daha sonra muhalefetteki Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklemeye başlayan Cem'iyet-i İlmîyye-i İslâmiyye'ye ait *Beyânülhak* mecmuasında yer alması tesadüf olmasa gerekir.

4. Mısırdaki İngiliz İdaresi

İslâmî gazete ve mecmuaların Mısır'a ilişkin haber ve yorumlarında üzerinde en çok durduğu hususların başında şüphesiz buradaki İngiliz varlığı geliyordu. Başlangıçta Mısır'da kalıcı olmadıklarını ve İstanbul'un durumdan endişe etmemesi gerektiğini sıkça dile getiren İngilizler, bir yandan da Mısır'daki idarelerini tahkim ediyor ve işgal karşıtı muhalefeti ciddi manada baskı altında tutuyorlardı. İstanbul'da ise hem hükümet hem de kamuoyu uzunca bir müddet İngiltere'nin Mısır'dan çıkma hususunda verdiği taahhütlere itimat etme eğilimi gösteriyordu. Nitekim bu itimat sebebiyle İngiltere'nin dış politikasındaki tavır değişikliğinin İstanbul yönetimi ve Türk kamuoyu tarafından hemen algılanamadığı görülmektedir. İngiltere'nin pozisyonunu değerlendirmede yaşanan bu gecikme İslâmcı basında da zaman zaman kendini gösteriyordu. Nitekim *Teârûf-i Müslimîn* ve *Beyânülhak* İngiltere'nin Şark politikası karşısında ümitsizliğe kapılırken *Sebîlürreşâd*'da durumun düzelebileceğine dair bazı ümitler gündeme getiriliyor ve İngiltere'nin sözgelimi Mısır'dan çekilme konusunda verdiği sözlere hâlâ itimat edilebileceği düşüncesi gündeme geliyordu. Bununla birlikte İngiltere'nin bir süredir Osmanlı Devleti aleyhine hareket etme meylinde olduğu hemen tüm İslâmcı mecmuaların ortak düşüncesi idi. *Teârûf-i Müslimîn*'den Sâmizâde'ye göre İngiltere'nin Mısır'ı işgali uzun süredir planlanmakta olan bir hamle idi. Zira İngiltere Hindistan'daki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Mısır'ın mutlaka ele geçirilmesi gerektiğine inanıyordu.⁴⁵ İngiltere işgalini fiilen başlatan İskenderiye bombardımanı da İslâmcı mecmu-

43 İtalyan hükümetin müteaddit nota ve ultiimatlarına karşın Osmanlı Hükümeti'nin sessizliğe gömülmesi ve gerekli tedbirleri almamasını eleştiren *Beyânülhak*, olayı kurtla kuzunun hikâyesine benzetmişti. Gazete, halkın “çok uzak olmasına rağmen” Trablusgarp'ın himayesine çalışacağı ve yardımına koşacağına güvendiklerini de yazıyordu (“Trablusgarp: İlan-ı harb ve kabinenin sukûtu”, s. 2327-8).

44 Trablusgarp'ın gözden çıkarıldığı yolundaki bu ima aynı zamanda Mısır'daki bazı çevrelerin konuya bakışını da yansıttır (“Mısırlıların Bir Sözü”, s. 2347). Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti tarafından ihmal edildiği düşüncesi II. Meşrutiyetin İslâmcı aydınlarının çeşitli vesilelerle dile getirdiği bir husustu. Aralık 1908 tarihli *İttihâd-ı İslâm*, Trablusgarp'a yeni vali atanması münasebetiyle halkı tebrik ederken, İTC hükümetini de vilayeti aylar boyunca valisiz bıraktığı için eleştiriyordu (“Trablusgarp Valisi”, s. 8).

45 Sâmizâde, “Mısır Meselesi- 1”, s. 245.

alarda İngiltere’nin tarihte örneğine az rastlanır zalimce bir girişimi olarak tanımlanıyordu. *Sebilürreşad*’dan Doğrul bugünü, İngilizlerin kirli bir oyunu olarak tanımlamış ve “Müslümanların Endülü’s’ten sonra gördükleri en feci, en dilsöz, en kanlı vak’a-yı tarihiyye, en müdhîş bir hezimet-i İslâmiyye” olarak nitelemişti.⁴⁶ *Teârûf-i Müslimîn*’den Sâmizâde ise İngilizlerin kendini savunmaktan aciz bir kenti topa tutmayı zafer olarak değerlendirmelerinden duyulması gereken utanca işaret ediyor, bu kadar çirkin bir hareketin tarihte emsali olmadığını dile getiriyordu.⁴⁷

Öte yandan Osmanlı Devleti’nin Mısır’ın işgal edilmesine karşı gösterdiği refleks de çoğu zaman “beyhude bir çaba” olarak değerlendiriliyordu.⁴⁸ Yazarların büyük kısmına göre diplomatik görüşmeler sonuç vermeyecekti ve İngiltere, Mısır’da geçici olarak bulunduğunu iddia etse de Mısır’dan kısa vadede çıkmaya niyetli değildi. Üstelik burada kalıcı olmak için çeşitli bahaneler de yaratıyordu.⁴⁹ Örneğin *Teârûf-i Müslimîn*’de Sâmizâde İngilizlerin Mısır’a kargaşayı önleme ve “Hidiv’in haysiyetini koruma” bahanesi ile geçici olarak geldikleri fakat yıllar geçmesine rağmen Mısır’da kalmakta ısrarcı oldukları yorumu yapılıyordu.⁵⁰ Ona göre Mustafa Kâmil ve Hizbül-Vatanî de bu gerekçelerden biri idi. Sâmizâde bu iddiasının kanıtını 1905-1916 yılları arasında İngiltere’nin Dışişleri Bakanlığı’nı yapmış olan Edward Grey’e dayandırmıştı. Grey’in açıklamalarına göre İngiltere, Hizbül-Vatanî’yi Mısır’a hürriyetin ve meşrutiyetin getirilmesinde bir engel olarak görüyordu.⁵¹ Ayrıca *Sebilürreşad*’da meseleye ilişkin yapılan yorumlarda İngiltere’ye karşı *Teârûf-i Müslimîn*’e göre daha ılımlı bir tonun kullanıldığı görülür. Nitekim mecmuada yazan İsmail Hakkı Milaşlı (ö. 1938), İngilizlerin Mısır’a geçici bir süre kalmak üzere geldiğini hatırlatıyor, İngiltere’nin Mısır politikasının liberaller ve cumhuriyetçiler arasındaki güç savaşından etkilendiğini düşünüyordu.⁵² Buradan hareketle İngilizler nezdindeki diplomatik girişimlerin olumlu sonuç verebileceğini düşünen yazarların da varlığından bahsedilebilir.

46 (Doğrul), “Mısır Sergüzeşti-9: İskenderiye Bombardımanı ve İşgal”, s. 61.

47 Sâmizâde Süreyya bombardımanı yöneten Amiral Beauchamp Seymour’un bu görevindeki başarısı nedeniyle rütbesinin yükseltilmesini hayretle karşıladığını dile getiriyor (“Mısır Meselesi-1”, s. 246).

48 Sâmizâde, “Mısır Meselesi-1”, s. 247.

49 Sâmizâde, “Mısır Meselesi-3”, s. 279.

50 Başbakan W.E. Gladstone’un Ağustos 1882’de Londra’da yeni meclis oluşturulurken Mısır’dan mutlaka çekileceklerine dair söz verdiğini, hatta bu meselenin İngiltere için bir şeref ve haysiyet meselesi olduğunu dile getirdiğini hatırlatan Sâmizâde, İngiltere’nin bu sözü seneler geçmesine rağmen yerine getirmemesine dikkat çekiyor (“Mısır Meselesi-1”, s. 259). Süreyya Bey İngiltere’nin niyetinin uzun vadede askerini çekip siyaseten Mısır’da kalıcı olmak, “işgalden ilhaka geçmek” istediğini düşünüyordu (“Mısır Meselesi-3”, s. 280). Sâmizâde, Roland De Mars’ın *Tasvîr-i Efkar*’da çevirisi yayınlanan makalesine de değinmiş, onun bazı iddialarına cevap vermişti. De Mars’ın, İngiltere’nin Mısır’dan çıkması durumunda Mısırlıların kendi kendilerini idare edemeyecekleri beyanını, Mısır’ın idaresini düşünenin İngiltere’ye kalmadığını dile getirerek itiraz etmişti (“Mısır Meselesi-4”, s. 294).

51 Sâmizâde ise bu iddiaya karşı çıkmış ve Hizbül-Vatanî’nin işgalden çok sonra kurulduğunu, İngiltere’nin istemesi durumunda bu tarihten çok önce meşrutiyet ve hürriyeti Mısır’a getirmeye muktedir olduğunu dile getirmişti (“Mısır Meselesi-2”, s. 259).

52 Milaşlı, “Mısır Ahvâli”, s. 330.

Mısır'ın istiklali meselesi ile ilgili İngiltere'deki gelişmeler de sıklıkla basında yer buluyordu. 1912 yılında *Hikmet* gazetesinde çıkan bir haber, İngiltere'nin İtalya ve Fransa'nın da onayı ile Mısır Hidivi'ni "kendi himayesi altında müstakbel bir hükümdarlığa tahvil etmek" istediğini ve bu uğurda İstanbul'a yirmi milyon İngiltere lirası ödemeyi teklif edeceğini yazmıştı. Gazete yine muhabirinin Londra'da aldığı duyumlara dayanarak, İngilizlerin, Mısır'a biçtikleri bu yüksek meblağın Mısırlıların gururunu okşayacağını umduklarını aktarıyordu. Haberi yorumlayan gazete editörü ise haberin İtalyan kaynaklarından alındığını bildirerek, İtalya'nın bu söylentileri ortaya atmakla İstanbul ile Londra'nın arasını açmayı amaçladığı yorumunu yapmıştı. Ona göre ne İngilizler böyle bir "semen-i müfridi" ödemeye ne de Mısırlılar böyle bir anlaşmayı kabule yanaşabilirlerdi.⁵³

İslâmcı mecmuaların dikkat çektiği bir diğer husus ise bu dönemde Mısır siyasetinin önemli aktörlerinin başında gelen Vefd lideri Sa'd Zağlûl'un (ö. 1927) Mısır'ın bağımsızlığına kavuşması konusunda yürüttüğü siyasi faaliyetlerdi. *Sebilürreşâd*, Zağlûl'un gerek Mısır'daki İngiliz idaresi gerekse Avrupa hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunduğuna değinmiş, fakat bu faaliyetlerin silahlı mücadeleden ziyade hukuki yollar izlenerek yürütüldüğünü, bu sebeple sonuç vermeyeceğini ileri sürmüştür.⁵⁴ *Sebilürreşâd*'in ve diğer mecmuaların Mısır siyasi partileri arasında Hizbü'l-Vatanî grubunun yanında saf tutmaları, İngiltere'ye karşı Hizbü'l-Ümme örneğindeki gibi ılımlı bir liberal tecrübeyi değil,⁵⁵ işgale karşı sert ve muhafazakâr değerlere dayalı bir siyasetin izlenmesi yolunda görüş beyan edildiğini gösterir. Ancak bu muhafazakâr milliyetçi siyasetin Mısır kimliğini Osmanlı egemenliği karşısında nasıl konumlandırmak istediği sorusu, dikkat çekici biçimde, gündeme gelmemiş görünüyor.

5. Mısır'da Vatanperver Hareket, Urâbî Paşa ve Hizbü'l-Vatanî

Urâbî Paşa Olayı'nın niteliği ve Mısrıcılık düşüncesi açısından temsil ettiği konum Mısır tarihçileri tarafından uzun uzadıya tartışılmıştır. Kızıltoprak, olayın Osmanlı tarihçilerine göre isyan, Arap tarihçilerine göre ise haklı bir devrim niteliğinde olduğunu kaydetmiştir.⁵⁶ Ancak Osmanlı kamuoyunda Urâbî Paşa'ya yönelik değerlendirmelerin II. Meşrutiyet tecrübesiyle bir miktar dönüştüğünü söylemek, en azından basında çıkan birtakım yorumlardan hareketle mümkün görünmektedir. Zira özellikle bazı İslâmcı mecmualarda Urâbî Paşa'nın ortaya çıkışı bir meşrutiyet arayışı olarak değerlendirilmiş, hatta paşanın İskenderiyedeki Âbidîn Meydanı'ndaki nümayişi 31 Mart Vakasına benzetilmişti. Urâbî Paşa'nın talepleri II. Meşrutiyet basınında genel olarak haklı ve yerinde karşılanırsa da onun bazı karar ve manevralarının İngiltere'nin eline Mısır'ı işgal etme konusunda bahane verdiği de yazılmıştı. *Teârûf-i Müslimîn*'de, Urâbî Paşa'nın ısrarlı ve tavizsiz taleplerinin ülkeyi kargaşaya sürüklediği ve İngiliz müdahalesine kapı araladığı yorumu bu meyanda zikredilebilir. Sâmizâde burada,

53 "Şuûn-i mühimme: Mısır'ın İstiklali Meselesi", s. 4.

54 "Mısır Ahvalı", s. 112.

55 Mısırın liberal tecrübesi hakkında bk. Marsot, *A Short History of Modern Egypt*.

56 Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali*, s. 128.

İngilizlerin ordudaki etnik kimlik tabanlı çatışmaları kullandığı söylüyor, hatta Urâbî Paşa’yı cesaretlendirenin de İngiltere olduğunu ima ediyordu.⁵⁷

Esasında Urâbî Paşa’nın temsil ettiği düşünce, kendisinden sonra muhafazakâr vatanperver hareket olarak niteleyebileceğimiz, temel prensip olarak Mısır’ın İngiliz işgalinden mümkün olan en kısa zamanda kurtulmasını ve Mısır’ın kaderinin Mısırlılar tarafından belirlenmesi fikrini benimserken İslâm kimliğine sıkıca tutunan ve Osmanlı hâkimiyetine de karşı çıkmayan, halifeye bağlılığı destekleyen bir ideolojik akımın ilk kez siyaset sahnesine çıkışıydı. Bu akımı Mısır’daki diğer akımlardan ve özellikle liberal/seküler/bölgesel milliyetçi çizgideki diğer Mısırcı gruplardan ayıran önemli noktaların başında İslâm vurgusu ve hilafet makamına bağlılığı önecelemesi geliyordu. Bu düşüncenin Urâbî Paşa’nın sürgününü takip eden yıllardaki savunucusu ise Hizbül-Vatanî ve Mustafa Kâmil olmuştur.⁵⁸

İslâmcı basının, “Mısır’ın Fırka-i Milliyesi” olarak adlandırdığı Hizbül-Vatanî⁵⁹ hareketine bakışını kabaca iki döneme ayırmak yanlış olmayacaktır. İlk dönem, Mustafa Kâmil’in hareketin başında olduğu, partinin İstanbul ile uyumlu hareket ettiği dönemdir ki bu dönemde Hizbül-Vatanî’nin ve Mustafa Kâmil’in İslâmcı basında müspet algılanmasının ve koşulsuz destek görmesinin üç temel dayanağı bulunmaktadır: (1-) II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte İslâmcı basında dile getirilen temel arzu olan meşrutî idare arzusunun bu dönemde Hizbül-Vatanî’nin siyasi teamülünüyle uyuşmakta oluşu, (2-) Mustafa Kâmil’in Mısır’daki İngiliz varlığına karşı ortaya koyduğu sert muhalefetin İslâmcı basında olumlu karşılanması ve son olarak (3-) Mustafa Kâmil’in “önce Mısır” vurgusu içerse de⁶⁰ İttihâd-ı İslâm fikrine yakın ve İslâmî hassasiyetleri de yoğun olarak taşıyan dindar bir şahsiyet olması. İslâmcı basın da Mısır’da İngiliz idaresinin Mustafa Kâmil ve partisine yapılan baskıyı çoğu zaman, partinin İttihâd-ı İslâm fikrine yakın duruşuyla açıklamayı tercih etmişti. Nitekim Sâmizâde hem İngiltere hem de Fransa’nın İttihâd-ı İslâm fikrinin yayılmasından endişe ettiklerini yazmıştı.⁶¹ *Beyânülhak*’ta ise Lord Cromer’in Pan-İslâmcı fikirlerin yayılmasından duyduğu endi-

57 Sâmizâde, “Mısır Meselesi-1”, s. 246.

58 Urâbî Paşa Hadisesi fikri zeminini oluşturan Vatançılar Hareketi hakkında bk. *15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri*, s. 34-8.

59 “Mısır Fırka-i milliyesi Ferid Bey ile Mülakat”, s. 394-5.

60 Mustafa Kâmil’in Osmanlı taraftarlığını, “Frankofonluğunu” yahut Mısırcılığını savunan pek çok araştırma bulunuyor. Sırasıyla bk. Görgün, “Mısır’da 19. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *İslâm* s. 105-131; Fahmy, “Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion”, s. 170-183; Rizq, “Mustafa Kâmil”, <http://ccdlib.libraries.claremont.edu/cdm/ref/collection/cce/id/1415> (erişim tarihi: 5.12.2020). Bununla birlikte siyasi hayatı boyunca yaptığı bazı manevraları vatanım dediği Mısır’a hizmet etmiş olma saikiyle yaptığı, bilhassa henüz öğrenci iken yazdığı duygusal satırlardan açıkça okunuyor. Mustafa Kâmil 1893’te henüz 19 yaşındayken yazdığı ve bir dede ile torunu arasında geçen diyalogda, her ikisine de “li-ne’iş mısır” (yaşasın Mısır) dedirtmiş, farklı metotlarla da olsa Urâbî Paşa’nın davasını sürdürdüğünü, halkına “Mısırlı birini öne geçirdiklerinde bunun için mutlu olmalarını” salık vererek göstermişti (*Evrâk*, s. 45).

61 Yazar, bu endişenin yersiz olduğunu, Avrupalıların İttihâd-ı İslâm’i, Müslümanların birleşerek Hristiyanlara ve Hristiyanlığa karşı savaşması anlamında bir hareket olarak anladıklarını, oysa bundan maksadın Müslümanların kendi haklarını müdafaa etmesini amaçlayan, siyaseten ve toplumsal anlamda bir ıslah hareketi olduğunu, Avrupalıların “Müslümanlardan yana emin olmaları gerektiğini” söyler (Sâmizâde, “Mısır Meselesi-4”, s. 294-6).

şeye⁶² değinilmişti. Sâmizâde'ye göre bu endişe İttihâd-ı İslâm idealinin maksatlarının anlaşılmasından kaynaklanıyordu.⁶³ Oysa Mustafa Kâmil'in İttihâd-ı İslâm fikri, taassup ve şiddet taraftarlığından uzaktı.⁶⁴

İslâmcı basının genel kanaatine göre Mustafa Kâmil'in liderliğindeki Hizbü'l-Vatanî, İngiltere'ye karşı Mısır'ın çıkarlarını korumayı hedeflerken bir yandan da ülkenin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması fikrini savunuyordu. İslâmcı gazete ve mecmualar, Hizbü'l-Vatanî'yi İngiliz yönetiminin baskısı altında Mısır'daki bağımsızlık yanlısı kanadın öncülüğünü yapan bir siyasi oluşum olarak değerlendirmiş ve partiyi destekleyici yazılar kaleme almışlardı.⁶⁵ Buna karşın Mustafa Kâmil'in 1908'deki ölümünün ardından parti idaresini devralan Muhammed Ferîd (ö. 1919) döneminde muhalefet sert tonunu bir miktar yitirmiş, işgale karşı diplomatik mücadeleyi önceleyen bir süreç planlanmıştı. Öte yandan Muhammed Ferîd'in hareketin başında olduğu yıllarda sıklıkla kullanılan "Mısır Mısırlılarından" mottosu da Mustafa Kâmil döneminin Osmanlı egemenliğini tanıyan vatanperverlik anlayışından, Mısır'ın tam bağımsızlığını önceleyen bölgesel milliyetçiliğe kayışı iyi özetlemekteydi. Partinin 1910 Eylül'ünde Brüksel'de yaptığı kongrede Mısır'ın Osmanlı ile Avrupa Devletleri arasında tarafsız kalması kararı alındığında, *Hikmet* gazetesi "Mustafa Kâmil'in yokluğunun acı bir şekilde hissedildiği" dile getirilerek parti programındaki bu değişiklikten duyulan rahatsızlığı ifade ediyordu.⁶⁶ Mustafa Kâmil "Mısır'ın en büyük vatanperveri ve en parlak dimağı" olarak tanımlanıyor, onun Mısır'ı İngiliz boyunduruğundan kurtarmak için her yolu denediği ve son nefesinde bile "vatan" dediği yazılırken⁶⁷ Muhammed Ferîd, "ilim ve faziletine rağmen gereken siyasi özelliklerden mahrum olduğu" gerekçesiyle eleştiriliyordu.⁶⁸ *Hikmet* gazetesi Muhammed Ferîd yönetimindeki partinin siyasetinden duyduğu rahatsızlığı bilhassa dile getirmiş, Hidiv Abbas Hilmi'nin "sefil ve çirkin" menfaatleri uğrunda" Hizbü'l-Vatanî'yi birçok

62 Mecmua Lord Cromer'in, Mısırlıların İstanbul kontrolündeki İttihâd-ı İslâm taraftarları tarafından İngiltere ve tüm Hristiyanlık âlemi aleyhinde "tezvic ve tahrik edilmekte olduğunu", bu sebeple İttihâd-ı İslâm fikriyle mücadele edilmesi gerektiğini, bu çerçevede Hizbü'l-Vatanî'nin de kontrol altında tutulması gerektiğini savunduğunu yazmıştı ("Alem-i İslâmiyet: Mısır", s. 291. Lord Cromer'in Pan-İslâmcılık hakkındaki yorumları için bk. Ferris, "The Internationalism of Islam", s. 57-77).

63 İttihâd-ı İslâm fikrinin maksadının anlaşılabilmesi hususu İslâmcı gazetelerde sık sık dile getirilen bir husustu. Nitekim sıklıkla, Avrupa'nın Pan-İslâmcılığı "Müslümanların Hristiyanlara karşı düşmanca hislerle ve şiddet üretmek üzere bir araya gelme arzusu" olarak algıladığından yakınılıyordu. Mecmuaya göre İngiltere, Pan-İslâmcılığın II. Abdülhamid idaresi tarafından yayıldığını düşünerek hata etmekte, bu fikrin İslâm dünyası için bir vahdet-i maneviye olduğunu görememekte idi. Mecmua, Avrupa'yı rahatlatmak istercesine, İttihâd-ı İslâm'ın asla bir maddî birlik olamayacağını da savunur ("Alem-i İslâmiyet: Mısır", s. 291).

64 Tevfik Ebüzziyâ onun oldukça genç yaşına rağmen daima tedbirli ve sakin davrandığını, bu yönüyle Mısırlı gençlere de örnek olduğunu yazar. Onun Mustafa Kâmil ve İslâm Birliği ideali hakkındaki yorumları için bk. "Mısırlı Mustafa Kâmil Paşa", s. 34. Mustafa Kâmil'in İttihâd-ı İslâm düşüncesine yaklaşımı hakkında ayrıntılı bir analiz için bk. Fahmi, *Muştafa Kâmil*, s. 66-72.

65 Ebüzziyâ, "Mısırlı Mustafa", s. 33-7.

66 "Mısır'ın anavatanından kopma anlamına gelecek bir tarafsızlığı, özelde Mısır, genelde İslâm âlemi için dehşetli bir felakettir. Osmanlılıktan ayrılacak bitaraf bir Mısır kendini düşmanlarından nasıl koruyacak?" ("İntikâdât", s. 187-8).

67 Sâmizâde, "Mısır Meselesi-2", s. 260.

68 "İntikâdât", s. 188.

hata yapmaya sürüklediğini yazmıştı.⁶⁹ Tüm bunların üstüne, Hizbü’l-Vatanî’nin Brüksel’de gerçekleştirdiği parti kongresinde Mısır’ın İngiltere ve Osmanlı arasında tarafsız kalması isteğinin de dile getirilmesi de İslâmcı basın tarafından tepkiyle karşılandı. Hikmet gazetesinde konuyla ilgili kaleme alınan bir eleştiri yazısında, Mısır’ın “Osmanlı topraklarının parçalarından biri ve Osmanlı’nın bir eyâlet-i mümtâzesi” olduğu vurgulanmış, kongrede serdedilen ifadelerin bu gerçeği yadsıttığı ifade edilmişti.⁷⁰

Sebilürreşad’dan Doğrul ise Hizbü’l-Vatanî’yi, Mısır’da gazeteci olarak çalıştığı gençlik döneminden I. Dünya Savaşı’na girilen dönemine kadar hem Mustafa Kâmil hem de Muhammed Ferid dönemlerinde desteklemeyi sürdürdü. Kahire’de bulunduğu yıllarda çalıştığı *eş-Şa’b* gazetesini tanıttığı 1915 tarihli bir makalesinde bu fırkanın “fedakar evlatlarının Mısır’ı uyandırmaya çalıştığını, istibdadı yıkmak ve hürriyet kazanmak için durmaksızın çalıştıklarını” beyan etti. Hizbü’l-Vatanî mensubu gençlerin Balkan Savaşının sonucu karşısında nasıl yıkıldığını samimi satırlarla tasvir eden Doğrul, Osmanlı Devleti’nin Balkanlarda hüsrana uğramasının, onları kendilerine kuvvetli bir dayanak olarak gören Mısırlılarda büyük bir üzüntüye sebep olduğunu yazıyordu. O, *eş-Şa’b* gazetesinin de aynı akıbete uğradığını, “böylece Mısır’da iman, iman-ı vataniyye’yi telkin eden tek ses de kısıldı” sözleriyle beyan ediyordu.⁷¹ Mısır’da İngiliz işgaline karşı bağımsızlığın kademeli şekilde ve mutedil bir yolla kazanılması gerektiğini savunan liberal milliyetçi aydınların yönettiği gazetelerin -ki Doğrul daha önce bu çizgide yayın yapan *es-Siyâse* gazetesinde de çalışmıştı- ve dolayısıyla ideolojik açıdan bütün bu gazetelerin kaynağı durumunda olan Hizbü’l-Ümmen’in Doğrul tarafından “imân-ı vataniyye telkîn eden ve ümmete râh-ı selâmeti gösteren” bir hareket olarak görülmediği anlaşılıyor.⁷²

II. Meşrutiyet basınının bir parçası olarak İslâmcı mecmuaların Mustafa Kâmil ve Hizbü’l-Vatanî’yi desteklemelerindeki temel gerekçe parti programında İngiliz nüfuzuna son vermeyi ve Hidiv’in yetkilerini sınırlamak suretiyle meşruti idareye geçmeyi hedeflemesi ve bütün bunları yaparken muhafazakâr duruşundan da vazgeçmemesi olarak görünmektedir.⁷³ Bu noktada hem anayasa taraftarı hem de Osmanlı-İslâm birliği idealine inanan II. Meşrutiyet devri İslâmcıları ile Hizbü’l-Vatanî’nin savunduğu değerlerin örtüştüğü anlaşılır.

69 “Şuûn-i mühimme: Mısır’ın İstiklali Meselesi”, s. 4.

70 “Mısır’ın tarafsızlığını isteme gâfletinde bulunursa hizmet ettiği efkara büyük bir fenalık yapmış olacak.” “Mısır’ın ana vatandan kopma anlamına gelecek bir tarafsızlığı özelde Mısır, genelde İslâm âlemi için dehşetli bir felakettir.” “Osmanlılıktan ayrılacak bitaraf bir Mısır kendini düşmanlarından nasıl koruyacak?” (“Genç Mısırlılar Kongresi ve Mısır’ın Bitaraflığı”, s. 3-4). *Teârûf-i Müslimin* ise Muhammed Ferid ile kongrenin akabinde yapılan bir mülakatı sayfalarına taşıyarak kendisine Mısır’ın bitaraflığı meselesine yaklaşımlarına izahat getirmesini istemişti. Muhammed Ferid ise bu soruya müphem sayılabilecek bir cevap vererek, aynı kongrenin açılış konuşmasında Mısır’ın memâlik-i şahaneye tabiiyetini vurguladığını ve partinin devlete bağlılıklarından şüphe edilmemesi gerektiğini dile getiriyordu (“Mısır Fırka-i milliyesi”, s. 394-5). Muhammed Ferid’in Mısır Hidiv İdaresi ile ilişkilerini kendi kaleminden aktardığı eseri için bk. *Mısır Mısırlılarından*.

71 Doğrul, “eş-Şa’b”, s. 81.

72 Ömer Rıza, *Hizbü’l-vatani* çizgisi dışında kalan basın organlarını “riyakâr ve alçak hainlerin saçtıkları kara zulmetler” olarak tavsif ediyor (“eş-Şa’b”, s. 81).

73 Hizbü’l-Vatanî’nin Meşrutiyeti savunduğuna ilişkin yorumlar için bk. Ebüzziyâ, “Mısırlı Mustafa”, s. 34.

II. Meşrutiyet döneminde Mısır'daki siyasi hareketlerin İstanbul'da nasıl yorumlandığını değerlendiren İslâmcı mecmuaların tavrı ile İTC yanlısı mecmua ve gazetelerin değerlendirmeleri arasında bazı farklar da göze çarpar. Esasında İstanbul'da ikinci kez meşrutiyetin ilan edilmesi hemen tüm vilayetlerde sevinçle karşılanmıştı ve bu olaydan en büyük heyecan ve memnuniyeti duyanların arasında Mısırlı vatanperver gruplar geliyordu. Zira Mısır'da uzunca bir müddettir anayasal rejim tartışmaları gündemde idi ve Mısır kamuoyu, vilayetin hukuki açıdan hâlâ Osmanlı'ya tabi bulunduğunu düşünerek burada da meşrutiyet ilan edileceğini ve bu durumun hem İngilizlerin hem de Hidiv'in nüfuzunu sınırlandıracağını umuyorlardı. Bu sebeple sık sık İstanbul'a gidip geliyorlar ve İTC idaresinin Mısır hakkındaki siyasetini anlamaya çalışıyorlardı. Ancak bu çabalarının mühim bir karşılık bulmadığı, hatta bu grupların Kahire'ye hayal kırıklığı içinde döndükleri görülüyor.⁷⁴ Jön-Türk yanlısı basının da İTC'nin bu dönemdeki politikasının bir uzantısı olarak Mısır meselesinde İngiltere'yi itham edici söylemlerden uzak durduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık İslâmcı basında Mısır meselesi yine de yer buluyor, genel olarak İngiltere'yi Mısır'da işgali sürdürdüğü için itham edici bir yaklaşım ortaya koyuluyordu. Bu bağlamda İngiltere'ye karşı en sert muhalefeti yürüten Hizbül-Vatanî grubu da Osmanlı'nın bölgedeki varlığına en yakın grup olarak görülerek desteklendi. İngiliz idaresinin partinin faaliyetlerini baskılama girişimleri ise sık sık eleştirildi.⁷⁵ Doğrul ise I. Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında Mısır'da İngiliz işgal idaresi Hizbül-Vatanî çizgisindeki tüm yayınları yasakladığını ve yayın organlarını kapattığını hatırlatıyordu.⁷⁶

6. I. Dünya Savaşı ve Cihâd-ı Ekber Çağrısı

I. Dünya Savaşı başlarken İngiltere'nin Mısır'da protektora ilan etmesi Mısır'daki Osmanlı hâkimiyetinin de fiilen sona ermesi anlamına geliyordu. Buna karşılık Bâbü'lî Mısır'ın gerek nüfus gücünden gerekse İslâm dünyasındaki ağırlığından dolayı burada Almanların da desteğiyle İslâm birliği düşüncesini yayarak İngiltere'ye karşı cihat propagandasına girişti. Gerek Teşkilât-ı Mahsûsa mensupları gerekse Alman ajanları bilhassa Kızıldeniz sahillerini merkez alarak İstanbul'dan gelen cihat fetvasını Kahire ve diğer büyük şehirlerdeki ileri gelenlere ulaştırmaya çalışıyorlar ve Mısırlılardan, İngilizler tarafından azledildiği açıklanan son Hidiv Abbas Hilmi'ye sadık kalmalarını istiyorlardı. Savaşın patlak vermesinden birkaç ay sonra 1914 Kasım ve Aralık aylarında peş peşe yapılan Cihâd-ı Ekber çağrıları dönemin basınında da geniş yankı bulmuş, bilhassa İslâmcı mecmualar çağrının önem ve işlevine

74 Konu üzerine bir makale kaleme alana Adil Baktıaya, İTC idaresinin Mısır ve sair ihtilaflı eyaletler yüzünden İngiltere ile karşı karşıya gelmek istemediğini, bu sebeple Mısırlıların kendilerine olan teveccühlerini karşılıksız bıraktığını yazar ("II. Meşrutiyetin İlk Günlerinde Mısırlı Milliyetçiler", s. 51-3).

75 Eylül 1908'de Brüksel'de gerçekleştirilen parti kongresini yorumlayan Sâmizâde, başlangıçta Fransa'da düzenlenmesi planlanan kongrenin resmi izinlerin alınmaması sebebiyle Brüksel'de düzenlendiğini açıklıyor, bunun sebebini ise yine İngiltere'nin diplomatik baskısına bağlıyordu ("Mısır Meselesi-4", s. 294).

76 Bu çizgideki son gazete olan *eş-Şa'b*, 1914 sonlarında kapatıldı. Doğrul'un kendisinin de bir zamanlar çalıştığı bu gazete hakkındaki duygusal yazısı için bk. "*eş-Şa'b*", s. 81.

yönelik makalelere sıkça yer vermişlerdi. Bazı makalelere göre sarayın yaptığı cihat çağrısıyla hedeflenen yalnızca İtilaf devletlerini zayıflatmak değildi. Cihat ilanının önemi ve mutlak surette desteklenmesi ve yayılması gerektiği ifade edilirken bir yandan da Osmanlı tebasası bulunmayan Müslümanların bu suretle kendilerini yöneten baskıcı Avrupa devletlerinin boyunduruğundan tamamen kurtulmaları, özgür birer Müslüman topluluk olmaları ve hilafet makamıyla doğrudan ilişki kurmaları sağlanacaktı.⁷⁷

Meşrutiyet dönemi İslâmcı basını tam da cihadın ilan edildiği sırada Mısır’ın İslâm âlemi için ehemmiyetinin kamuoyuna derinlikli olarak izahında fayda görmüş ve 1915 başlarında Mısır’ın tarihini ve İslâm dünyası için manevi anlamını konu alan yazılarda artış meydana gelmişti. Bu dönemde *Sebilürreşâd*’da “Mısır’ın Ehemmiyeti” başlıklı bir makale kaleme alınmış, Mısır’ın İslâm varlığının ruhu olduğu, İngilizlerin Mısır’ı işgal etmeleri ile birlikte İslâm âlemine tahakkümlerinin de güçlendiği yorumu yapılmıştı. Nitekim Mustafa Kâmil’in *el-Mes’eretü’ş-şarkiyye* isimli eserine ve Mısır meselesinin İngiltere lehine sonuçlanması ile sıranın İslâm meselesine geleceğine ve bundan hem Müslüman halkların hem de doğu halklarının zarar göreceğine yönelik tespitlerine de atıfta bulunulmuştu. Mısır’ı böyle bir tehlikeden ancak Osmanlı Devleti’ne bağlılık kurtarabilirdi.⁷⁸ Savaşın hemen akabinde ise Mısır’ın tamamen elden çıktığı sonucunu kabullenmek durumunda kalan İslâmcı basın, dikkatini Irak, Suriye ve Filistin’e çevirecek, uluslararası hukuk ilkeleri ve diplomatik vasıtalar kullanılarak buraların Türkiye’ye bağlanması hususundaki fikir ve taleplerini dile getireceklerdi.⁷⁹

Sonuç

1882’deki İngiliz işgaliyle Osmanlı egemenliğinin pratik açıdan son bulduğu Mısır, uzunca bir dönem devletin sınırları içinde telakki edilmeye devam etmiş ve gerek Kahire’deki Hidiv idaresi gerekse sivil kuruluşlar ve muhalif partiler vasıtasıyla İstanbul ile bağları güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte II. Meşrutiyet döneminde değişen gündem ve dış politika dengeleri, Mısır meselesinin, Girit ve Kıbrıs meseleleriyle birlikte biraz daha arka planda kalması sonucunu beraberinde getirmiştir. I. Dünya Savaşı’nın bitimine ve sonrasında Cumhuriyet’in ilanına doğru Osmanlı’nın Mısır üzerindeki egemenliğini kaybettiği gerçeği İslâmcılar tarafından artık içselleştirilmiş ve Mısır, Osmanlı dünyasının üst kümesini

77 “Cihâd-ı Ekberin Ehemmiyeti ve Azametini Anlatmak Matbuat İçin Bir Vecibedir”, s. 15. Cihat çağrısının etkili olması umanların yanında bu çağrının İslâm dünyasında hiçbir etki uyandırmayacağını düşünen hiç de azınlıkta değildi. Bu türden görüşler Kazım Karabekir Paşa’nın “Ne ilmi bakımdan ve ne de siyasi bakımdan bu işte fayda yoktur, zarar vardır. İlmi bakımdan diyorum çünkü birlik ancak fikir kuvvetiyle mümkündür. İslâm âlemi uyuyor. Bunlara karşı bizim sahifeler dolusu cihat beyannamelerinin ne tesiri olur?” sözlerinde açıkça ifadesini bulmuştur (*I. Dünya Savaşı Anıları*, s. 377). Cihat çağrısının metni üzerine kapsamlı bir analiz için bk. Kol, *Cihad-ı Ekber İlanı*, s. 105-29.

78 Mustafa Kâmil’in “Osmanlı siyasetçileri Mısır meselesini hayati bir mesele olarak görmeleri ve İngiliz oyunlarına hiç aldanmamaları gerektiği” yönündeki tavsiyeleri -yahut serzeniş- de hatırlatılıyor (Doğrul, “Mısır’ın Ehemmiyeti”, s. 132).

79 Doğrul, “Âlem-i İslâm ve Devlet-i Osmaniyye”, s. 62.

oluşturan bir İslâm coğrafyası tahayyülü bağlamında telakki edilmeye başlamıştır. Bu sebeple Mısır meselesi çoğu zaman Girit ve Kıbrıs meseleleriyle birlikte başka İslâm memleketlerinden de “ahvalin” geçildiği haber derlemelerinde yer almıştır. II. Meşrutiyet döneminin *İkdâm* ve *Tanîn* gibi ana akım basın organlarından farklı olarak İslâmcı basın Mısır meselesine belli ölçüde sahip çıkmaya çalışmış, İTC yetkililerinin İngiltere’yi karşısına almamak amacıyla Mısır meselesinin Türk basınının gündemine taşınmaması yönünde yaptığı uyarılara rağmen meseleye tamamen kayıtsız kalamamıştır.

İslâmcı basının Mısır’daki milliyetçi hareketleri değerlendirirken benimsediği yaklaşımda bu grupların İngiliz nüfuzu karşısındaki konumları etkili olmuş gibidir. Bu bağlamda 1908-1919 aralığında İngiliz nüfuzunun karşısında olup Osmanlı çıkarlarıyla örtüşen programlara sahip olan milli hareketlerin İslâmcı basın tarafından da tasvip edildiği görülmür. Nihayetinde Mısır’da muhafazakâr vatanperver çizgideki bu oluşumlar, hem Osmanlı ve İslâm birliği idealine olumlu yaklaştıkları hem de anayasal rejim yanlısı olduklarından İstanbul’daki İslâmcı gazetelerin kuruluşunda dile getirilen fikirlerle uyumlu vaziyetteydiler. Hatta zaman zaman bu grupların anayasa arayışlarında Hidiv’i karşısına almaları da İslâmcı basın tarafından onaylanmıştır. Batılı tarihçilerin genellikle Mısır’daki milli hareketin başlangıç noktalarından biri olarak kabul ettiği Urâbî Paşa Hadisesinin de II. Meşrutiyet dönemi İslâmcıları tarafından “bir meşrutiyet arayışı” olarak değerlendirilmesi, hatta Paşa’nın İskenderiye’deki nümayişinin 31 Mart Vakası esnasında İstanbul’da bulunan Hareket Ordusununkine benzetilmesi bu açıdan mühimdir.

Genel olarak Hizbü’l-Vatanî de siyaset sahnesine çıktığı tarihten itibaren Mısır’da Osmanlı çıkarlarını en iyi temsil eden parti sıfatıyla desteklenmiş, ancak Ömer Rıza Doğrul örneğini dışarıda bırakacak olursak, Mustafa Kâmil’e göre daha ılımlı bir muhalefet anlayışını benimseyen partinin ikinci lideri Muhammed Ferîd, II. Meşrutiyet dönemi İslâmcıları tarafından yeterince kabul görmemiştir. Bu durum da İslâmcıların İngiltere’ye karşı ayaklanma fikrini olumlu bulduğunu ve desteklediğini gösterir. Öte yandan, özellikle Arap dünyasında Osmanlı idaresine duyulan itimadın Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının ardından önemli ölçüde sarsıldığı hesaba katılırsa İslâmcı basın, eğer yaşasaydı Mustafa Kâmil’in, bilhassa Trablusgarp ve Balkanların elden çıkmasından ve İstanbul’un buraları koruyamamasından hareketle, Mısır’ın kendi kaderini belirleme iradesine odaklanan bir siyasi çözüm fikrine kayabileceği ihtimalini göz ardı etmiş görünmektedir. Bununla birlikte bazı İslâmcı gazetelerin II. Meşrutiyet hükûmetlerini Arap vilayetlerini gerektiği gibi koruyamamaları noktasında eleştirdikleri de bir gerçektir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA, İrade Eyâlet-i Mümtâze Mısır (İ..MTZ.(05)), 34-2003.

Sürelî Yayınlar

Beyânülhak: 8 Kânunuevvel 1324 [21 Aralık 1908]; 15 Kanunuevvel 1324 [28 Aralık 1908]; 8 Safer 1327 [1 Mart 1909]; 9 Şevval 1329 [3 Ekim 1911]; 26 Eylül 1327 [9 Ekim 1911]; 3 Teşrinievvel 1327 [16 Ekim 1911].

Hikmet: 25 Ramazan 1328 [29 Eylül 1910]; 4 Eylül 1912.

İslâm Mecmuası: 8 Şaban 1332 [2 Temmuz 1914].

İttihâd-ı İslâm: 23 Zilkade 1326 [4 Aralık 1908].

el-Menâr: 21 Kasım 1911; 22 Ekim 1911.

Srât-ı Müstakim/Sebilürreşâd: 7 Receb 1328 [15 Temmuz 1910]; 26 Rebiülahir 1331 [3 Nisan 1913]; 16 Tişrin-i evvel 1330 [29 Ekim 1914]; 1 Muharrem 1333 [19 Kasım 1914]; 20 Safer 1337 [7 Ocak 1915]; 8 Kanûnusani 1330 [21 Ocak 1915]; 17 Rebiülâhir 1333 [4 Mart 1915]; 21 Ramazan 1337 [20 Haziran 1919]; 28 Şubat 1340 [28 Şubat 1924].

Teârîf-i Müslimîn: 29 Nisan 1326; 13 Mayıs 1326 [26 Mayıs 1910]; 18 Ramazan 1328 [23 Eylül 1910]; 25 Ramazan 1328 [30 Eylül 1910]; 9 Şevval 1328 [14 Ekim 1910]; 17 Şevval 1328 [22 Ekim 1910].

Diğer Kaynaklar

Abduh, İbrahim. *Tatavvuru’s-sahâfeti’l-Mısriyye 1798-1891*. Kahire: Müessesetü Sicillî’l- Arab, 1982.

Abdurrahman, Avatîf. *Dirâsât fi’s-sahâfeti’l-Mısriyyeti’l-muâsıra*. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1985.

Ayalon, Ami. *The Press in the Arab Middle East: A History*. Oxford: Oxford University Press 1995.

Baktıaya, Adil. “II. Meşrutiyetin İlk Günlerinde Mısırlı Milliyetçiler, «Vataniyyun» ve Jöntürkler”. *İktisat Dergisi*, 2009, sy. 502, s. 45-56.

Crabbs, Jack A.. *The Writing of History in Nineteenth-Century Egypt*, Cairo: American University of Cairo Press, 1984.

Çetinsaya, Gökhan. “Rethinking Nationalism and Islam: Some Preliminary Notes on the Roots of “Turkish-Islamic Synthesis” in Modern Turkish Political Thought”. *The Muslim World*, (July-October 1999), sy. 89, s. 350-76.

Fahmi, Nadia. *Muştafa Kâmil: Nationalism and Pan-Islamism* (yüksek lisans tezi). Montreal-Quebec: McGill University, 1978.

Fahmy, Ziad, “Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kâmil and Ya’qub Sannu”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 2008, XXVIII, sy. 1, s. 170-83.

Ferid, Muhammed. *Mısır Mısırlılarındır İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti* (trc. Ali Benli – M. Macit Karagözoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları, 2007.

Ferris, John. “The Internationalism of Islam’: The British Perception of a Muslim Menace 1840–1951”. *Intelligence and National Security*, 2009, XXIV, sy. 1, s. 57-77.

Gershoni, İsrâel – James Jankowski. *Egypt, Islam and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood 1900-1930*. New York: Oxford University Press, 1986.

Görgün, Hilal. “Mısır’da 19. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kâmil”. *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2000, sy. 4, s. 105-131.

Güneş, Gönül. “Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2013, XXIX, sy. 85, s. 101-130.

- Hourani, Albert. *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Kahraman, Alim. "Tâhirülmevlevî." *DİA*, XXXIX, 408.
- Kâmil, Mustafa. *Evrâku Mustafâ Kâmil el-Makâlât* (ed. Yoakim Rızık Markus). Kahire: el-Heyetü'l-Âmmetü'l-Misriyyeti li'l-Kitâb, 1986.
- Kara, İsmail. *İslâmcıların Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Karabekir, Kazım. *I. Dünya Savaşı Anıları, Cihan Harbine Neden Girdik? Cihan Harbine Nasıl Girdik? Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik: Irak Cephesi, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Sarıkamış, Kars ve Ötesi* (haz. Ziver Öktem). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Kerimoğlu, Hasan Taner. "Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yaptıkları Yardımlar". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, XII, sy. 2, s. 159-79.
- Kızıltoprak, Süleyman. *Mehmet Ali Paşadan II. Abbas Hilmi Paşaya Mısır'da Osmanlı'nın Son Yüzyılı*. İstanbul: TBBD Yayınları, 2010.
- *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- *15 Numaralı Mühimme-i Mısır Defteri Mehmed Ali Paşadan Hüseyin Kâmil'e Mısır Siyasi Tarihinin Önemli Belgeleri*. Ankara: TTK Yayınları, 2015.
- "Sömürgeci Rekabet ve Basın: "Bosphore Égyptien" Olayı", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na Armağan* (ed. Hayrunnisa Alan v.dğr). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2008, s. 501-519.
- Kol, Meltem. *Birinci Dünya Savaşı'nda Psikolojik bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı* (yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2017.
- Livaoğlu Mengüç, Hilal. *Mısır Basınında Hilafet Tartışmaları 1922-1926*. İstanbul: Libra Yayınları, 2018.
- "Neşriyat-ı Mefsedetkârâne: II. Abdülhamid Döneminde Yasaklanan Mısır Gazeteleri". *6. Türkiye Lisanüstü Çalışmalar Kongresi*, Muş 2017.
- Mestyran, Adam. "Global Ottoman: The Cairo-Istanbul Axis", <https://globalurbanhistory.com/2017/02/13/global-ottoman-the-cairo-istanbul-axis/>, (erişim tarihi: 5.12.2020).
- Özbek, Nadir. "From Asianism to Pan-Turkism: The Activities of Abdürreşid İbrahim in the Young Turk Era". *Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations* (ed. Selçuk Esenbel). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2003, s. 90-100.
- Rizq, Yunan Lebib. "Mustafa Kâmil". *The Coptic Encyclopedia* <http://ccdl.libraries.claremont.edu/cdm/ref/collection/cce/id/1415> (erişim tarihi: 5.12.2020).
- Şıvgın, Hale. *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Uzun, Mustafa, "Abdürreşid İbrahim." *DİA*, I, 295-7.
- "Ömer Rıza Doğrul." *DİA*, IX, 489-92.
- ez-Zevâhirî, Fahrüddin el-Ahmedî. *es-Siyâse ve'l-Ezher min müzekkirâti şeyhi'l-İslâm ez-Zevâhirî*. Mısır: Matba'atü'l-İ'timâd, 1945.